

КНИГА за УЧИТЕЛЯ

Х. МАТАНОВ
И. ИЛИЕВ
К. ТАБАКОВА
В. КОЛЕВ
Р. МАРИНОВА-
ХРИСТИДИ

Х. Матанов, И. Илиев
К. Табакова, В. Колев
Р. Маринова-Христиди

ИСТОРИЯ **10** КЛАС И ЦИВИЛИЗАЦИИ

- © Христо Луков Матанов, Илия Георгиев Илиев,
Красимира Лазарова Табакова, Валери Каменов Колев,
Румяна Димитрова Маринова-Христиди, *автори*, 2018
- © Петко Енчев Минчев, *графичен дизайн и корица*, 2019
- © „КЛЕТ БЪЛГАРИЯ“ ООД, *издател*, 2019
- ISBN 978-619-215-459-2

Възпроизвеждането на това издание или на отделни негови части под каквато и да е форма без изричното писмено съгласие на „КЛЕТ БЪЛГАРИЯ“ ООД е престъпление.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. УЧЕБНИКЪТ ПО ИСТОРИЯ И ЦИВИЛИЗАЦИИ ЗА 10. КЛАС	5
II. УЧЕБНО СЪДЪРЖАНИЕ	7
III. ПРИМЕРНО ГОДИШНО ТЕМАТИЧНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ (изтеглете от ТУК)	
IV. МЕТОДИЧЕСКИ НАСОКИ	10
<i>БАЗИЛИКАТА „СВ. СОФИЯ“: ПЛАСТОВЕТЕ НА ВРЕМЕТО</i>	12
<i>„КВАДРАТ 500“ – БЪЛГАРСКИЯТ ЛУВЪР</i> <i>(проектен метод, съчетан с посещение на музей/галерия)</i>	16
V. МЕТОДИЧЕСКИ РАЗРАБОТКИ	21
VI. ЛИТЕРАТУРА.....	61

Уважаеми колеги,

Книгата за учителя е част от учебния комплект по история и цивилизации за 10. клас. С изучаването на история на България от древността до наши дни се затваря пълният цикъл на обучение от 5. до 10. клас на задължителното образование. Учебникът и книгата за учителя са съобразени с основните изисквания на МОН, наредбите за учебно съдържание и учебниците, учебната програма по история и цивилизации за 10. клас и др. Учебникът се допълва от електронния вариант на учебник и предложените в него ресурси, както и от примерните работни листове. Те ще ви дават възможност да реализирате идеите си и да постигнете по-добри резултати в процеса на работа.

Книгата за учителя се състои от следните компоненти: представяне на учебното съдържание и основните акценти; методически насоки с работни листове за посещение на музей и галерия; примерни методически разработки на урочни единици, както и годишно разпределение с някои допълнителни идеи за организация и използвани методи. Те са в съответствие с новите подходи за реализиране на учебен процес. Представили сме и подходящи стратегии за преподаване – учене, чрез които да постигнете заложените образователни цели. Важното е да научите вашите ученици да мислят самостоятелно, да формирате тяхното историческо съзнание, за да заемат гражданска позиция по най-съществените въпроси, свързани с демократичните ценности на обществото. Това е смисълът на образованието по предмета история и цивилизации.

Вярваме, че ще ви бъдем полезни със споделения опит и идеи за работа.

Авторите

I. УЧЕБНИКЪТ ПО ИСТОРИЯ И ЦИВИЛИЗАЦИИ ЗА 10. КЛАС

Традиционното разбиране за учебника е, че това е учебна книга с текстове, насочени към учениците от съответния клас, в която последователно и достъпно се представя съответното научно знание в съответствие със заложените цели на обучение.

Учебникът по история и цивилизации за 10. клас е разработен в съответствие с изискванията за общообразователна подготовка или ДОС за учебно съдържание (Наредба № 5 от 39.11.2015 г.), на Учебната програма за задължителна подготовка на учениците в зависимост от техните възрастови особености, ученото до момента и опита, който имат и др. Същевременно при подготовката на учебника, автори и издатели са се съобразили с Наредба № 10 от 19.12.2017 за познавателните книжки, учебниците и учебните помагала, както и с Наредбата за гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование (Наредба № 13 от 21.09.2016 г.).

Учебникът е инструмент за пренос на знания и плод на усилията на автори, издатели. Той гарантира формирането на знания, умения и компетентности. Нашият учебник съдържа добрите традиции, по отношение на стил на поднасяне на информацията, но развива и нови елементи, които отговарят на съвременните изисквания и очаквания на потребителите – всички участници в образователния процес. В дидактическо отношение бихме могли да систематизираме функциите на учебника в няколко направления:

- **Информационна** – учебникът е средство за утвърждаване на онази част от социалното, в т.ч. и научния опит, която е предназначена за усвояване на система от знания, начини на действие и ценности, които съответстват на степента на развитие на дадено общество. При разработването на учебника се вземат под внимание два основни критерия: съдържателно–логическия (постиженията на съответната наука) и психологическия или отчитане на закономерностите в зависимост от възрастовите характеристики на учащите се.

- **Управляваща** – той е основно средство за организация на учебно – познавателната дейност, модел, сценарий, приложим в процеса на обучение, който учителят преработва по различен начин, адекватен на действителната среда. Съдържанието на учебника е основа за подготовка при оценяването и самооценяването на учениците – текущо и финално.

- **Развиваща** – в качеството си на учебна книга учебникът трябва да съответства на психологическите възможности на учащите и да съдейства за развитие на: техните интелектуални способности, личностни качества, ценностната система, като същевременно ги мотивира.

- **Комуникативна** – той се явява средство за предаване на информация от един човек (или група хора) към друг човек (група ученици), който взаимодейства с учебната книга в качеството си на приемник. Когато липсва такава комуникация, учебникът остава пасивен читател, без да вниква в съдържанието и контекста.

- **Възпитателна** – естествено, че по съдържанието си учебникът е стро-

го научен, но по форма трябва да бъде популярен в най-добрия смисъл на думата – достъпен, разбираем, написан на подходящ за учениците език, със запомнящи се анализи и сравнения, емоционален.

• **Диференцирано обучение** – все още не можем да отговорим напълно на изискването за диференциран подход в зависимост от степента на първоначалната, изходна подготовка, според способностите на учениците, тяхната мотивация. Това е постигнато за сега по отношение на възрастовите особености на подрастващите.¹

Учебникът по своята същност е **монологичен** – това е монологът на знаещия, на авторитетния специалист, който се обръща и към по-малко знаещите и/или към незнаещите ученици. Същевременно последното поколение учебници се отличават с **кратките текстове** на тематичните единици. Това означава, че учителите трябва да бъдат със сериозна базова подготовка – в случая историческа, за да могат да отговорят подходящо на потребностите на своите питомци. В представения учебник е намерен **добър баланс** между авторския текст и останалите дидактически компоненти: исторически източници с различен характер, ясни изображения и исторически карти, на които преподавателят да обръща достатъчно внимание.

Учителят с учебника и ученика, от него зависи подборът на информация, на подходящи методи, с които да реализира, заложените образователни цели. Затова и очакванията на учителите и учениците по отношение на учебника са той:

• Да спомага за усвояване на заложеното в учебната програма учебно съдържание

- Да бъде достъпен и разбираем при самостоятелното използване
- Да улеснява самостоятелната работа на учениците
- Да формира ценностната ориентация на учениците
- Да е интересен за учениците.

Въпросите, свързани с учебниците през XXI в. са изключително актуални. От този *Кой е добрият учебник?, Ще бъде ли заменен учебникът с други дидактически средства или интернет?* Отговорът ще покаже бъдещето. В момента учениците, а и учителите, разчитат на учебника като опора за получаване на знания и развиване на умения.

Стремежът на авторите на този учебник е да удовлетвори очакванията и на двете страни – да бъде полезен в подготовката на вашите ученици, да бъде надеждна опора за разработване на ефективен учебен процес.

¹ По въпроса по-подробно виж: **Табакова, К.** Методика на обучението по история. Курс лекции. Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“. С., 2013, с. 106 – 125; **Табакова, К.** Учебникът по история – дидактически аспекти. Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“. С., 2013, с. 11 – 64;

II. УЧЕБНО СЪДЪРЖАНИЕ

Учебното съдържание е структурирано в съответствие с изискванията на учебната програма по история и цивилизации за 10. клас за разпределение на темите за нови знания, практическите дейности, обобщение, контрол.

Учебникът съдържа 63 теми, които отговарят на акцентите в Учебната програма. Прилага се проблемно – хронологическият подход, съобразно насоките в УП. Заложено е преди всичко върху процесите, най-характерните явления и тяхното отражение и последици, ролята на личността, промяната във времето и пространството. Темите могат да бъдат разглеждани в повече от една методическа единица. Това ще зависи от предпочитанията на учителя и учениците, както и от значимостта на историческите събития и процеси.

Основните акценти: При обучението в 10. клас учениците стъпват на знанията от предходните класове. Тук се оформя вторият концентричен кръг, чиято цел е разширяване на знанията, осмисляне на вече изученото, търсене на нови връзки и формиране на нови умения. Темите са групирани тематично, съобразно насоките в УП и обхващат държавността, обществото и всекидневието, култура и културно наследство, религия. Учениците вече имат солидна основа върху проблемите от българската история от изучаваното учебно съдържание в 8. и 9. клас на Първа гимназиална степен. Така също се предполага, че усвоените до тук умения ще бъдат надградени и развивани. При структурирането на учебника, авторите са се водили от установените хронологически етапи в науката и цивилизационния подход.

Първият проблемен кръг обхваща човешкото развитие в българските земи от **най-древни времена до края на Античността**. Акцентът е поставен върху културно историческото наследство на траките, тяхното място на политическата карта на Балканите и достиженията в областта на културата.

Разглеждането на **Българското средновековие (VII – XIV в.)** е съобразено с насоките в УП. Разграничени са четири важни етапа: езически и християнски период през Първата българска държава, българските земи под византийска власт и Втората българска държава. Ясно е откритието на княз Борис за цивилизационния избор, достиженията на средновековната българска култура и влиянието ѝ върху останалите славянски саят, България в международните отношения на Европа, сепаратизмът и последиците от унищожаването на държавата.

Третият тематичен кръг е свързан с **Османския период (XV – XVII в.)**. Идеята е учениците да разберат османската военно – административна система и мястото на българите в нея. Отделено е внимание на демографските промени, ролята на църквата и опитите за възстановяване на българската държавност.

Възраждането XVIII – XIX в. като преход към новото време е застъпен в четвъртия раздел на учебника. Като водеща идея е заложено на промяната във всеки един аспект от живота на българите и цялото общество – културна, стопанска и политическа. Акцентът е върху формиране на националната идея, културната и духовна еманципация и стремежът към политическо освобождение.

Следващият пети раздел е посветен на възстановяването, развитието и културните постижения на българската държава и общество от **Освобождението до края на Втората световна война (1878/1879 – 1944г.)**. Без да се откроява определена

ясна периодизация, от знанията по Модерна и Съвременна история ще се определи мястото на Първата световна война като водораздел между двата етапа. Водеща е идеята за ролята на Търновската конституция като основа за едно демократично развитие, стремежът към преодоляване на вековната изостаналост и напредъка в стопанско и културно отношение на българите. Част от заложените теми могат да бъдат обхванати в повече от една методическа единица, да се организират дискусии около важни въпроси свързани с кризите и конфликтите в българското общество, политическият избор в даден исторически момент и стопанските и културни постижения.

Последният раздел в учебника (1944 г. – до днес) е посветен на промените в Европа и България в два възлови момента – след Втората световна война и след 1989 г. Тонът на авторският текст и оценките са балансирани като се търси изясняването на болезнени за българското общество теми. Водещ е стремежът към обективност, съпоставката, изведени са както негативните страни на процесите и явленията, така и някои положителни тенденции в икономическото, общественото и културно развитие на страната. Промяната през 1989 г. и европейският избор на България е другият важен акцент. Разбира се това е все още в сферата на политологията, но чрез учебното съдържание учениците в 10. клас формират гражданска позиция и отношение към общодемократичните ценности.

ИСТОРИЧЕСКИТЕ РАБОТИЛНИЦИ: те са 10 на брой. Задават се модели, които могат да бъдат изпълнени с друго съдържание, включително свързани с местната история, за да разширят знанията на учениците. Основната цел на работилниците е показване на стъпките, формирането на умения и тяхното надграждане. Акцентът е поставен върху онези компетенции, които са заложили в ДОС и Учебната програма: работа с повече от два исторически документа; анализ и коментар на различни по характер исторически източници. Това ни накарва да включим пътеписите като исторически документ, киното, устната история. Те са важни по своя произход и характер, но трябва да отчитаме и субективния фактор и позицията на техния създател. От тук и необходимостта от формиране на критично отношение при анализа и съпоставката на подобни източници като исторически документ.

При учениците от 10. клас е важно да обърнем внимание върху интерпретацията на важни исторически събития и проблеми. Да се научат, че преди да се работи по даден исторически въпрос, е необходимо да се познават постиженията на науката. Не случайно Паисий Хилендарски се смята за основоположник на модерната българска историография. Още в предговора на своята „История славянобългарска“ той изрично посочва, че: „... много и премного книги прочетох и много време търсих прилежно...“. Критичното отношение към източниците, особено към публикуваното в интернет, е важно условие за формиране на критично отношение и историческо мислене.

Чрез обучението по история е необходимо да търсим интердисциплинарността, формирането на такива умения и компетенции, които ще помогнат включително и за професионалната ориентация на учениците. Трайността на знанията, формираните компетенции по различните учебни дисциплини създава здрава основа за по-нататъшното развитие на младите хора.

ОБОБЩЕНИЯТА: Те съпътстват всеки от шестте раздела на учебното съдържание. Учителят сам ще прецени как да организира обобщението – по предвари-

телно зададени критерии чрез беседа, тематично, чрез дискусия или други методи. Акцентите са посочени в Учебната програма, а подборът на темите и проблемите зависят именно от преподавателя.

ТЕСТОВЕТЕ: Всеки раздел завършва с примерен тест. Основният въпрос, който си поставяме е, какво искаме да оценим: знания, умения или тяхното прилагане на практика. Очакваните резултати ни показват посоката, която трябва да следваме, за да осъществим оценяването; какво да знаят и какво трябва да умеят да правят учениците.

ДИДАКТИЧЕСКИ КОМПОНЕНТИ: В учебника са включени достатъчно **извори и документи** със съпътстващи въпроси, които ще подпомогнат ученика при тяхното анализиране. Изворите са с различен характер, допринасят за допълването на информацията от авторския текст. Важното е да се надграждат уменията на ученика, придобити в предходните класове, съобразно изискванията на УП.

Понятията са важен елемент в обучението по история, чрез тях се изгражда научен мироглед. Независимо от характера на използваните понятия, те могат да се разграничат в две групи: *конкретно исторически* (хан/кан, кавхан, деспот, Златен век, еничар, дамаскини, Търновска конституция, режим на пълномощията, ВМОРО, сговористи, 19-и преврат и др.) или *общоисторически* (монархия, конституция, Патриаршия, криза, закон и т.н.). Част от понятията са изяснени в самите текстове на уроците. Работата на учениците е улеснена с включения **речник** където са посочени както задължителните по УП понятия, така и други, които сме преценили, че трябва да бъдат изяснени или разширени.

Изображенията в повечето случаи също носят допълнителна информация. Работата с тях развива наблюдателността и откривателството, надграждат се вече усвоените умения за работа с различни по характер изображения.

Историческите карти са важен елемент в обучението. Освен атласът и стенната карта, тези в учебника дават възможност да се очертаят граници, посоки на движение, промени във времето и пространството. В учебника са включени достатъчно карти, но не бива да се разчита само на тях. С коректно зададени въпроси и умението да се анализира въз основа на включената легенда за пространствено – времевите промени през съответната епоха, период или събитие, знанията се затвърждават и се правят нови асоциативни връзки.

Схеми и таблици: Те също намират своето място в предложения учебник. Анализът и попълването на подобни дидактически средства допринасят за търсене на аналогия, сравнение, откриване на причинно – следствени връзки, връзката минало – съвременност и др. Към „*Въпросите и задачите*“ също са включени примерни таблици за да могат учениците да проверят своите знания и да приложат на практика придобитите вече умения.

Важен дидактически компонент във всяка тема са съпътстващите **въпроси и задачи** към авторския текст, към картите и изображенията. Те подпомагат самостоятелната работа на ученика както в часа по история, така и при самостоятелната подготовка. Въпросите и поставените задачи са ориентирани към прилагане на уменията за сравнение, анализ, емпатия, откриване на отражението на дадено събитие или процес в краткосрочен или дългосрочен план.

IV. МЕТОДИЧЕСКИ НАСОКИ

Като специалисти и добри професионалисти, Вие учителите, имате достатъчно опит при прилагането на различните технологии, за да постигнете заложените в УП стандарти и очаквани резултати. Ще разгледаме някои подходи, които бихте могли да приложите във вашата конкретна работа. Смятаме, че това ще бъде полезно както за младите, прохождащи в професията учители, така и за тези, които са натрупали достатъчно опит.² Независимо от методите и подходите, които ще използваме, важно е да засилваме любопитството, откривателството, изследователските търсения и критичното отношение, та било и върху малък, но важен проблем. Във всички случаи, ясните критерии във всеки един момент от работата с учениците са добър мотив при тяхното оценяване.

Устни, текстови и нагледни методи – описанието, характеристиката, анализа и т.н. на даден проблем да бъде точен, пълнен, задълбочен. Комуникативните умения на ученика проличават в хода на беседата, дискусиата, индивидуалното участие в часа. Залагайте на пълния, ясен и добре структуриран отговор, а не на еднозначните, частични и непълни знания.

Работа с историческите извори и други източници: Чрез работата с изворите разкриваме занаята на историка. Както всяка друга наука, чрез откриването на нови извори, независимо от техния характер, историята непрекъснато се преработва, допълва, разкрива нови факти и явления. Учениците вече имат достатъчно опит в работата с историческите източници. Важното е когато работим с тях да насочим анализа върху самия текст, документ, изображение и да се стараем да задаваме конкретни, ясни и точни въпроси, за да се разшири информацията. Като пример мога да посоча документите, свързани с Раковски (План за освобождение от 1861 и Привременния закон от 1867 г.), които допълват представените идеи в основния текст. Същото се отнася за включените исторически документи за всеки един период от българската история: Често можем да включваме и количествени показатели (открийте три, посочете две – причини, последици, елементи в документ, изображение, карта и т.н.), за да могат самите ученици да се ориентират, а за нас представлява по-голямо удобство при измерване на резултата.

Практическите методи са именно пътят за самостоятелно придобиване на знания. Затова и толкова залагаме напоследък на интерактивните методи, в които учителят е ръководител на процеса, а самите ученици реализират поставените задачи. Практическите методи често се използват и при извън класната работа и дават много положителни резултати. По време на Историческите работилници или уроците упражнения ние показваме и задаваме модела на работа, а в последствие усвоените умения ще ги търсим във всеки един момент от работата с учениците.

Интерактивните методи³: Сред *положителните страни* при използването на интерактивните методи е фактът, че се стимулира познавателното развитие, формира се чувство за отговорност чрез екипната работа, засилва се желанието за сътрудничество и подкрепа, оценяват се собствените личностни качества. Самостоятелна-

² Виж също методическите насоки в **Книга за учителя. История и цивилизации 8. клас.** ИК „Анубис“, С., 2017, с. 7 и следващите.

³ По подробно по темата виж **Табакова, К.** Методика на обучението..., с. 258 – 278; **Иванов, И.** <http://www.ivanpivanov.com/research/> – Интерактивни методи на обучение.

та работа с източниците, подборът и обработката на информацията се осъществява върху конкретно учебно съдържание (тема, проблем или период). Учителят посочва литература и други проверени източници от интернет или проектът се осъществява във взаимодействие с музея и архива или чрез самостоятелно провеждане на устни интервюта и др. Без съмнение при този тип дейности и представянето на продукта се формират комуникативните умения, изявяват се лидерските и организаторските качества на едни, а други осъзнават, че са добри изпълнители.

При оценяването на интерактивните методи се наблюдават и някои *слаби страни*. Недостатъчното познавателно равнище, различните интелектуални възможности, различната степен на участие и принос се срещат и при този тип обучение. Често се копират готови продукти от интернет, което е недопустимо според научната етика. Екипната работа и добрата организация от страна на учителя/преподавателя, погледът върху индивидуалните способности ще мотивира изоставащите, ще им позволи да се учат от останалите и един от друг.

• **Работа по проекти:** С проектната дейност като интерактивен метод без съмнение се постигат много положителни резултати. В годишното разпределение и в работилниците са дадени идеи за реализацията на примерни теми както върху националната, така и върху местната история. Важното е учителят да организира и контролира самия процес, за да има положителни резултати и да се постигнат поставените образователни цели. Създаденият продукт да отговаря на предварителните критерии, които учителят е заложил. Проектната дейност може да се осъществява в комбинация с други интерактивни методи – дискусията/дебата, ролева игра и т.н. Темите от всеки исторически период от развитието на България и българите може да бъде представен чрез интерактивните методи. Дали ще бъде устна история, филм, театър – това ще зависи от инициативността както на учителя, така и от интересите на учениците.

Урок в музей/галерия:

Музеят винаги е заемал важно място в обучението по история. Днес се обръща още повече внимание на връзката училище – музей и засилване на интереса на учениците към културно – историческото наследство и неговото опазване. Самите музеи преосмислиха своята образователна функция и разгърнаха широка дейност за привличане на младите хора, най-вече ученици.⁴ Към повечето музеи в страната се работи по различни проекти и функционират тематични работилници. Обикновено при посещението на подобна институция правим обиколка на тематично подбраната експозиция, посещаваме дом – музей на видна историческа личност, тракийски гробници и т.н. Често съчетаваме учебната екскурзия с посещение на културно – исторически паметници с национално или регионално значение.

Тук даваме два примерни варианта на работни листове, които ни ориентират как да работим с учениците при този вид дейност.⁵ И двата обекта, които ще представим, са в самия център на столицата. Те са лесни за откриване и придвижване до други архитектурни паметници или музеи, намиращи се в близост.

Предложените два работни листа са свързани с посещението на църквата „Св. София“ и „Квадрат 500“ като част от Националната художествена галерия.

⁴ За музейната педагогика виж по-подробно **Делибалтова, В.** Музеи, образование и метакогниция. Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“. С., 2015, 135 с.

⁵ Можете да се запознаете с добри учителски практики по темата: **Мишева, М.** Урок в църквата „Света Неделя“ в град Батак. – сп. Диалогът в историята, бр.13 – 14, с. 95 – 102; **Георгиева, Ж.** Урок в Боянската църква. – сп. Диалогът в историята, бр. 9, с. 71 – 77.

БАЗИЛИКАТА „СВ. СОФИЯ“: ПЛАСТОВЕТЕ НА ВРЕМЕТО

За учителя

Предварителна подготовка: Това е една от емблематичните сгради не само в столицата, но и в страната. С посещението на този обект можем да съпоставим историческото развитие на града, промяната във времето, културните напластявания и изменянето на функциите на този архитектурен паметник и неговото вписване в околния ландшафт (среда). Подкрепа могат да ни окажат специалистите от Музея на София, които поддържат и обслужват обекта.⁶ Застрояването на пространството под и около самата църква, изградена върху по-стари култови съоръжения и сгради, търпи развитие от III до XXI в. Впечатляващи са тези повече от 17 века история със своята продължителност и устойчивост. Времето за посещение може да се предвиди в рамките на 2 часа.

Темата може да се свърже с: погребални обичаи на траките и култови съоръжения; разпространение на християнството в българските земи IV – VII в. и построяването на базиликата; Св. София – митрополитска църква през Втората българска държава; съдбата на църквата през османския период; възстановяването на „Св. София“ и превръщането ѝ в един от основните символи на града.

Около църквата могат да се видят още: Паметника на незнайния воин; паметна витошка морена, която бележи гроба на класика на българската литература Иван Вазов, паметни плочи за спасяване на българските евреи и др.

Целите, които ще си поставим, ще бъдат съобразени със стандартите и очакваните резултати: Учениците да оценят тракийското наследство, значимостта на базиликата като паметник на християнската цивилизация, съхранила се във времето въпреки превратностите. Да разберат значението на отделните архитектурни елементи в контекста на християнската символика. Да осмислят важността от съхраняването на културно – историческото наследство за поколенията.

Очаквани резултати:

Описва елементи та тракийските вярвания и обичаи.

Описва разпространението на християнството в балканските провинции на Римската империя.

Идентифицира характерни паметници на римската и византийската култура в днешните български земи.

Представя различия в начините на живот, в религиозните вярвания и в ценностите на отделни общества.

Търси, подбира и обработва информация чрез ИКТ по зададени показатели.

I. Археологическото ниво на базиликата „Св. София“

1. Константин Велики и ролята на града Сердика (видеофилм)

2. Гробни съоръжения:

- гробницата на Хонорий, градеж, стенописи
- каменни саркофази
- зидани гробнични съоръжения

3. Стенописи

4. Мозайки

⁶ Археологическо ниво на базиликата „Св. София“. Пътеводител. Издание на Музея за история на София, б.д.

II. Базиликата „Св. София“

1. История и съвременно състояние
2. План на базиликата – основни елементи на църквата

Предварителните задачи, които учениците могат да реализират в час или като самостоятелна работа са именно проучване историята на църквата като включат снимков материал. В самия археологически комплекс са на разположение двата филма, посочени по-долу. Те са по пет минути и дават представа за града и църквата:

1. Учениците да си припомнят изучавани вече **понятия** или нови: некропол, гробница, саркофаг, цистов гроб, гробна камера, ал фреско, купол, (раннохристиянска) църква, базилика (еднокорабна, трикорабна), иконостас;

2. Учениците да потърсят следващите **понятия** в речника, свързани с архитектурата на православната църква: *апсида; нартекс, неф, атриум, купол*

3. Филм за София и Константин Велики:

<https://www.youtube.com/watch?v=4U-DGHZ-РУА>

- Кои са основните фактори за развитието на града?
- Как е променено неговото име?
- Какви сгради са построени?
- Как е укрепен градът?
- Каква е ролята на Константин Велики за издигането Сердика?
- Какво е съхранено в Константиновия квартал?

4. Филм за базиликата „Св. София“:

<https://www.youtube.com/watch?v=IYWgDfcGxi8&t=5s>

- На какво е символ църквата?
- През кой век е изградена първата християнска църква?
- Върху какво е построена тя?
- Каква е ролята на Сердикийския събор?
- Колко време се използва църквата?
- Кога придобива статут на митрополитска църква?
- В какво е превърната църквата през XV – XVII в.?
- Защо не е възстановена и в какво е превърната?
- Каква е съдбата на църквата след Освобождението?
- Има ли камбанария църквата?
- Кога е осветена църквата?
- Кой осъществява първите археологически проучвания? Достоверна ли е информацията във филма?
- Колко раннохристиянски църкви са открити под основите на базиликата?

ПРИМЕРЕН РАБОТЕН ЛИСТ

При обиколката на археологическото ниво на базиликата се постарайте да изпълните следните задачи при наблюдението на обектите:

Задача 1: Структури и напластявания

А) Гробницата на Хонорий

- Кога е открита гробницата?
- Датирайте гробницата.
- Какво научихте за Хонорий?

.....
• Какви материали са използвани за изграждането на гробницата?

.....
• Запишете основните архитектурни елементи на гробницата:

.....
• Как е украсена гробницата: мотиви, цветове

Б) Други гробнични съоръжения:

- Запишете какви типове гробни съоръжение се намират под базиликата?

.....
• Какви строителни материали са използвани

.....
• Какви **фреска** са запазени на някои от съоръженията?

.....
• Какви са основните цветове и мотиви?

.....
• Символ на какво е цветето *мак*?

.....
• Опишете какви **мозайки** са запазени?

.....
• Какви християнски символи откривате в мозайките?

.....
• Коя мозайка ви впечатли най много и защо?

.....
• Къде се намират оригиналите на мозайките и защо?

Задача 2. Базиликата „Св. София“ – минало и съвремие

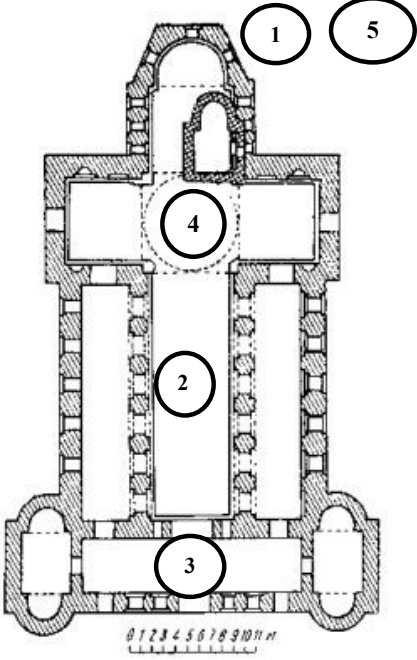
А) Кратко експозе на екипа работил по историята на базиликата (или екипите, тази задача може да се реализира и в часа по история)

- Античност и Средновековие
- Османски период
- Състояние на църквата след Освобождението

Б) Каква е украсата на църквата в съвременния ѝ вид? По какво се различава от други църкви, които познавате. Обяснете.

В) Кои са основните тайнства, извършвани в християнския храм?

Г) **Отбележете на скицата основните елементи от архитектурното оформление на православния храм. Къде е разположен иконостасът?**

Света София – трикорабна базилика	Елементи
	<p>1. 2. 3. 4.</p> <p>5. В каква посока се изграждат християнските църкви/храмове?</p>

„КВАДРАТ 500“ – БЪЛГАРСКИЯТ ЛУВЪР (проектен метод, съчетан с посещение на музей/галерия)

За учителя

Предварителна подготовка:

Освен връзката минало – съвременност от историческа гледна точка е добре да познаваме и постиженията на българската култура. Тук ще се търси интердисциплинарната връзка с изучаваното по изобразително изкуство. Националната галерия „Квадрат 500“ е сред най-големите и най-новите в България.⁷ Тя обединява в себе си създадения през 1985 г. Музей за чуждестранно изкуство и новата експозиция. След усвояването на сградата на Техническия университет, изложбената площ е увеличена значително и са показани творбите на много български майстори на четката и скулптури от Възраждането до днес. Тук ще се спрем само на някои български представители, които могат да бъдат видяни в рамките на предвиденото за посещение време (напр. 2 часа). Залите с българско изкуство са организирани на хронологичен принцип и при добра подготовка от страна на учителя или с предвидена тематична беседа, вярвам ще се постигнат добри резултати.

Различните измерения на културата сякаш все още са слабото място на историците. С поставените акценти в учебните програми, намерили място и в предложения учебник по история и цивилизации за 10. клас, в обобщен вид се разкриват постиженията в различните направления на културата. За да преодолеем схематичността и липсата на достатъчно изображения, именно тук можем да потърсим интердисциплинарната връзка изкуство – литература – история. Защото историята винаги е била вдъхновение за хората на изкуството с теми от митологията, Библията, фолклора и т.н. В целия период след Освобождението в България се изявяват талантиви творци, оставили ни ярки образци в живописа и пластичното изкуство. Посещението на Галерията, а и на многото които съществуват в страната, ще разширят общата култура на учениците, ще предизвика сред някои от тях интереса към този вид изкуство, ще се потърси връзката история – съвременност и отражението ѝ в художествените произведения. Предложението има отношение към няколко урочни теми (41, 54, 60, 63) от съдържанието на учебника за 10. клас.

При подготовката учениците могат да се запознаят допълнително в интернет с образците на социалистическото изкуство именно по втория проблем като се разгледа сайта на Музея на социалистическото изкуство, открит през 2011 г. <https://bg.wikipedia.org/> <https://nationalgallery.bg/bg/visiting/museum-of-socialist-art/>

Интерес представлява и частният „музей“⁸ на автомобили от времето на социализма, който включва още предмети на бита, техника и др. - <https://opoznai.bg/view/muzei-avtomobile-na-sotzializma-peshtera>

Целите, които ще си поставим, ще бъдат съобразени със стандартите и очакваните резултати: Учениците да оценят, че в българското изобразително и пластично изкуство се оформят две линии в творчеството не неговите представители: 1) на

⁷ Национална галерия. Квадрат 500. Колекцията: акценти. Министерство на културата. С., 2015.

⁸ Официално няма такъв статут, но вече е придобил известност и се посещава от жителите и гостите на град Пещера, Пазарджишка област.

свободното светоусещане и изява; 2) на следване на партийната линия и идеологизиране на изкуството (1944 –1989).⁹

В пътеводителя на Галерията са указани залите с българското изкуство. Сред значимите автори от различни периоди са: Николай Павлович, Иван Мърквичка, Ярослав Вешин, Цанко Лавренов, Златю Бояджиев, Стоян Венев, Владимир Димитров – Майстора и др. Разделете групата на екипи и всеки един от тях да насочи вниманието си към определен автор или автори и проблеми. Можете да поставите като задача да откриват творби със сюжети на революционна или историческа тематика, да правят снимки на избрани от тях творби. В зависимост от времето и възможностите можете да разгледате само художниците или само скулптурите в Галерията.

Очаквани резултати:

Илюстрира с примери развитието на българското образование, наука и култура

Свързва български творци и произведения в областта на литературата, изкуството и архитектурата с европейските културни течения

Посочва приноси в европейското и световното културно наследство

Търси и подбира по зададени показатели чрез ИКТ информация за световноизвестни български творци

Обяснява механизмите на контрол на комунистическия режим върху интелигенцията

Предварителни задачи, които могат да се осъществят от два или повече екипа чрез разработка на кратко експозе в галерията или проект, който да бъде представен в час, са:

Задача 1. Проучете кога е основана Националната художествена галерия, част от която днес е „Квадрат 500“?

Задача 2. Проучете историята на Държавната печатница (типография), в която се помещава Музеят за чуждестранно изкуство (или Национална галерия на чуждестранното изкуство), а днес е част от „Квадрат 500“?

Задача 3. Сравнете скулптурите от тази галерия с други изложени в Музея на социалистическото изкуство, открит през 2011 г. или такива от вашия град/населено място. По какво се различава тематиката и стила на представените произведения. Кои от произведенията следват официалната партийна линия за социалистическо реалистично изкуство?

При подготовката на презентации да се включат подходящи изображения, включително от самостоятелно направени снимки в „Квадрат 500“.

⁹ История на Народна република България. Колектив. Под общата редакция на Ивайло Знеполски. Институт за изследване на близкото минало. Сиела. С., 2009, Глава „Културна политика и културни практики“, с. 533 – 594.

ПРИМЕРЕН РАБОТЕН ЛИСТ

I. Живопис

Задача 1. Разгледайте творбите на **Николай Павлович** и отговорете на следващите въпроси:

- А) Какво образование получава художникът и къде?
- Б) Какъв е основният жанр, застъпен в представените произведения на Н. Павлович?
- В) Кои творби отразяват важни моменти от историята? Направете анализ.
- Г) Как ще определите неговият стил на рисуване?

Задача 2. Сравнете картините на **Никола Образописец** „Селско хоро от Самоковска околия“ и „Ръченица“ на **Иван Мърквичка**.

А) Използвайте за сравнението следните критерии като търсите общото и различното:

Средата, в която се развива действието	Облекло на участниците:		Определете особеностите на фолклорния район според облеклото	Опишете настроението, което излъчват двете картини
	мъжко	женско		

Б) Проучете какъв е пирносът на Мърквичка за българската култура. Направете презентация.

Задача 3. Владимир Димитров – Майстора

- А) Опишете колорита и темите, застъпени в платната на Майстора.
- Б) Сравнете го с други художници, работили през същия исторически период.
- В) Кое в творбите на Майстора го прави разпознаваем и оригинален?

Задача 4. Разгледайте творбите на Златю Бояджиев:

А) „Пловдив“, „Хилендарски манастир“, „Куршум хан в Пловдив“ – обяснете колорита, реалистичността, идеята на автора

Б) Сравнете с подобни творби на Цанко Лавренов. Къде откривате разликата?

Задача 5. Проучете следните автори, представители на социалистическото изкуство:

А) Посочете какви теми и техники са застъпени в българското изкуство след 1944 г.

Б) Обърнете внимание на следните автори и обяснете как са представени историческите събития: Илия Петров (Разстрел, 1954); Йоан Левиев (Кръвен данък, 1966); Св. Русев (Клетва, 1966); Лиляна Русева (Бачо Киро, 1966), Петър Дочев (Монтажник, 1976; Площадка, 1986).

В) Анализирайте полиптиха (от гръцки – *многократно сгънат*) на Недко Солаков – „Дух и материя“. Разгледайте детайлите и обяснете с какво свързвате включените елементи в дясната част на полиптиха (ваше ляво).

Цялостен вид

Детайли:

Г) Разгледайте картините на двама новатори в изкуството:

• *Димитър Казаков*: какви чувства предизвикват неговите картини, сюжети, техника?

• *Христо Явашев – Христо*: с какво е известен в съвременното изкуство?

II. Скулптура (по избор)

Задача 1. Арнолдо Дзоки – бюст на Фердинанд I Сакскобурготски

А) Как е представен владетелят?

Б) Кога е изработен бюста?

В) Проучете биографията на автора.

Г) Какви други творби/паметници са дело на този автор? Потърсете в интернет.

Задача 2. Проучете скулптурите на Иван Лазаров:

А) „Те победиха“ (1913); „Селянки на почивка“ (1925) – опишете стила, в който са изработени, чувствата, които предизвикват у вас.

Б) Какви други произведения познавате от този автор? Посочете поне две.

В) С кой негов съвременник или по-късен творец намирате прилика в темите и техниката?

Задача 3. Разгледайте творбите на следните съвременни автори:

А) **Крум Дамянов** – „Св. Седмочисленици“ (*вътрешен двор*): разпознавате ли отделните личности? Какви чувства изпитвате когато наблюдавате творбите? Автор на кои значими паметници (монументално изкуство) е Кр. Дамянов. Посочете примери.

Б) **Величко Минеков** – какви творби са изложени в Галерията? Проучете два значими национални паметника дело на автора.

В) Скулптурните метафори на **Димитър Сотиров** – „Икар“: потърсете други негови творби и ги анализирайте.

Г) **Стефан Лютаков** – „Колелото“: Можете ли да направите аналогия с други творби в изкуството; Какво е внушението на автора?

Посещението в музей и галерия затвърждава знанията на учениците по определени теми. Засилва интереса, формира естетически вкус към красивото, но и критичното отношение към творбите и творците. Защо днес липсват проявите на академизъм и класическата форма, дали съвременното изкуство не е проява понякога и на упадъчните тенденции в обществото? Задоволява ли изкуството стремежа към красота у човека? Подобни въпроси имат пряка връзка и с изучаваното по философия и дава широко поле за дискусии.

В учебника за 10. клас са включени уроци за упражнение, представени като *Исторически работилници*, с които се обръща внимание на устната история като път за емоционалното преживяване и отчитане на важни елементи на колективната и индивидуална памет. Този тип дейност засилва уменията на учениците да работят в екип, да общуват с хора от различни възрасти и с различни политически и идейни възгледи. Формира у тях наблюдателност, търпение, толерантност, уважение.

Надяваме се, че с идеите заложили в книгата за учителя и самия учебник да сме били полезни за вашата конкретна работа. Най-важното, смятам, да научим учениците да мислят и осмислят миналото, да бъдат добри граждани на нашето общество.

V. МЕТОДИЧЕСКИ РАЗРАБОТКИ И НАСОКИ ЗА РЕАЛИЗИРАНЕ НА УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС

В тази част ще представим идеи за методическа разработка на някои уроци. Всеки учител има необходимата професионална подготовка и идеи, за да реализира своето виждане с цел да постигне очаквани резултати, да формира компетентности, граждани с демократична нагласа и отношение към заобикалящата действителност.

Какви методи ще използва учителят – зависи от личния избор и реалните възможности. Съчетаването им води до положителни резултати в процеса на обучение. Важно е да се залага повече на активната комуникация и диалога между учителя и ученика, на повече възможности за реализиране на практическа работа. Водещо е да се формират такива компетенции, които да помагат на младите хора да открият взаимните влияния, връзката между минало и съвремие.

Какво е важно в края на първи гимназиален етап?

- Работата с историческите извори: критичен анализ, работа с допълнителна информация, формулиране на идеи, извеждане на акценти, обобщаване, сравнение на два и повече източника и др.

- Работата с историческа карта като основа за извеждане на пространствено-времевите характеристики.

- Работата с изображения: различни видове изображения, от които да се извлича информация, да се анализира и да се описва събитие, културно постижение, личност и др.

- Работа с текстове, допълнителна литература и др. източници.

- Извеждане на причинно-следствени връзки, формулиране на характеристики на явления и личности в устен и писмен вариант.

- Представяне на собствено мнение, критично мислене, решаване на проблеми, казуси и др.

Всичко това е реално постижимо, защото учениците притежават нужните компетентности, формирани през годините, за да се справят с поставените задачи. Полезни в случая са примерите, базирани на интердисциплинарни връзки, които подпомагат овладяването на знания, обогатяват опита, формират представи за целостта на процесите, събитията и помените, които протичат в общественото развитие. Съвместните проекти и дейности с преподавателите по литература, география и ИКТ дават положителни резултати в тази насока.

За улеснение на учителя сме посочили някои полезни източници (литература, христоматии, линкове към проверени статии в интернет).

РАЗДЕЛ I. ПРАИСТОРИЯ И АНТИЧНОСТ

ТЕМА 1: Днешните български земи в праисторическото време

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

Благодарение на географския фактор в днешните български земи се заражда човешкия живот още в най-дълбока древност. Природните дадености и усилията на хората водят до тяхното усядане, създаване на разнообразни сечива и усвояване на нови техники за обработка на земята и природните ресурси. Оформят се религиозните вярвания и представи за живота преди и след смъртта. Прави се паралел между развитието на българските земи и тези в Близкия изток (Плодородния полумесец).

Акценти: България е страна на древни култури и историческото наследство трябва да се съхранява за поколенията.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Познава** археологически обекти с открити следи от човешки живот в днешните български земи (Козарника, Бачо Киро, Магура, Караново).
- **Дава пример** за обществено разслоение (Варненски некропол).
- **Представя** вярванията на праисторическите хора: преклонение пред силите на природата, вяра в живота след смъртта.

Нови понятия: *хомо сапиенс, неолитна революция*

Ход на урока:

Мотивация и проверка на знанията: Какви исторически обекти познават от разглежданата епоха, в района на населеното място има ли такива обекти? Посещавали ли са някои от тях – пещери, селищни могили?

Въведение: Въз основа на линията на времето се проверяват знанията и уменията за хронологически и пространствени ориентири – големите етапи в историята. В хода на урока ще се конкретизира линията на времето за праисторическата епоха; работа с историческа карта.

Изложение:

Проблемен въпрос: Кои са източниците на информация за живота на хората от праисторическата епоха?

Задача. В хода на беседата да попълват линията на времето конкретно за праисторическата епоха; припомняне и изясняване на понятията – палеолит, неолит, енеолит, халколит.

План на урока и самостоятелна работа:

1. Първите хора по нашите земи

- промени и постижения през палеолита
- неолитната революция – основна характеристика – от присвояваща към произвеждаща икономика

Задача. Анализ на изображенията от пещерата Магурата: какви видове дейности разпознават, защо?

2. Първобитните хора откриват метала

- Значение и приложение
- Варненският некропол

Задача. Анализ на изображение: Какви символи на властта откриват? Да обяснят връзката със състоянието на обществото – племена, разслоение.

3. Вярванията на първобитните хора

- зараждане на вярванията
- култът към жената

Задача. Сравнете фигурата на жената от изображението с други подобни примери. Как оценявате твърдението на проф. Васил Николов, авторитет в изследването на праисторическата епоха, че „господстващо в битието и вплетената в него религиозно-митологична система е проблемът за ежегодното възпроизводство на плодородието на семейството и земята“?

- вярата в природни сили и духовете на предците
- появата на жреческо съсловие

Обобщение: най-продължителният период от историята на човечеството; еволюция в обществените отношения, оръдията на труда, вярванията, изкуството. Опазване на културно-историческото наследство от епохата: в България са открити и изследвани важни обекти от онази епоха с изключително значение за човешката цивилизация.

Домашна работа: *Задача б* от урока: екипна дейност и подготовка на кратки презентации за обекти от местно и национално значение, като се включат също пещерите „Козарника“ и „Бачо Киро“.

ТЕМА 2: Древна Тракия. Одриското царство

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да:

- осмислят процесите, свързани с възникването на държавата в определен исторически етап от общественото развитие на тракийското общество
- оценят взаимните влияния с древните елини и факторите, довели до възникването и до упадъка на Одриската държава.

Акценти: Одриското царство е едно от политическите формирования на траките, оставило ни забележителни паметници на архитектурата и изкуството.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Използва** пространствени ориентири при описанието на Древна Тракия и границите на Одриското царство.
- **Представя** последиците от гръцката колонизация по бреговете на Черно море.
- **Описва** възникването на държавни обединения при тракийските племена.
- **Представя** Одриското царство като пример за държавно обединение.

Затвърждаване и нови понятия: *кратър*

Ход на урока:

Проверка на знанията: Проверяваме усвоените знания, като извеждаме най-важните последици особено от усвояването на металите, социалното развитие на обществото. Какво е наследството от праисторическата епоха?

Въведение и предварителни зания за траките: Познават ли паметници на траките в района? Посещавали ли са обекти свързани с тракийското наследство?

План на урока и самостоятелна работа: **Проблемен въпроси:** Кои са източниците на информация за живота на траките и тяхното обществено – политическо и културно развитие?

План на урока и самостоятелна работа:

1. Древните траки

- а) произход и формиране на тракийската общност
- б) хронологически граници и териториален обхват

Задача. Работа с историческа карта (при по-голяма стенна карта по възможност и останалата част на Балканите) – самостоятелно да открият и попълнят таблицата.

Племя	Географски район
Гети	
Мизи	
Трибали	
Огрисци	
...	

2. Одриското царство

- а) Причини за възникване на Одриското царство
 - Значение на гръцката колонизация и контакти с местното население
 - **Задача:** Посочете на картата кои гръцки колонии са създадени по Черноморското крайбрежи. Какви са последиците от общуването между елини и траки?

- Последиците от Гръко-персийските войни
- Развитие на тракийското общество

б) Създаване и териториален обхват на Одриското царство

Задача. Работа с историческа карта: Очертайте границите на царството. Посочете основните градове и средища на траките.

- Терес – първият владетел
- Тракийският град – столици и резиденции: Кабиле, Севтополис...
- Наследниците на Терес:

Задача. Да попълнят таблицата (работа с текста от урока или въз основа на беседата).

Работа с исторически извор – Документ 1.

Владетел	Време на управление	Политика
Терес		
Спарагок		
Ситалк		
Котис		

3. Причини за упадък на Одриското царство

а) Филип Македонски и Одриското царство – *Кой съвременен български град е свързан с името на Филип Македонски?*

б) Римското настъпление на Балканите – *работа с Документ 2. от урока.*

в) Историческата роля на Одриското царство

Обобщение: създаването на държавата се явява обективен резултат от вътрешното развитие на траките и външните влияния. Общуването с елинската цивилизация се отразява благотворно, като това има двупосочна проява. Знанията ни за траките се базират както на веществените паметници, така и на литературното наследство, оставено ни от Омир, Херодот, Тукидид.

Домашна работа: *Да попълнят таблиците ако не са успели в часа.*

ТЕМА 3: Общество и всекидневен живот на траките

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Да се формира представа за обществото при траките, неговата йерархия; да оценява духовното и материалното наследство на траките, запазено и днес, като елемент на българската култура.

Акценти: Самостоятелно извличане на информация за живота и всекидневието на траките.

Очаквани резултати:

- **Описва** бита и всекидневния живот на траките.
- **Описва** елементи на тракийските вявания и обичаи.
- **Разкрива** ролята на владетеля в тракийското общество.

Понятия: *тюрсис*

Ход на урока:

Проверка на знанията: Проверка върху държавно-политическото развитие и постижения на Одриската държава. Контакти и конфликти през разглежданата епоха.

Въведение и мотивация: Познават ли празници, свързани с тракийското наследство? Какви тракийски съкровища познават?

План на урока и самостоятелна работа:

1. Селищен живот

а) Извори за живота на траките (виж също документите от предходния и настоящия урок)

б) Земеделието и войната – основен източник на препитание

в) Домът на селяните

г) Укрепени селища и владетелски резиденции – тюрсис

Задача. Работа с историческа карта – самостоятелно да открият тракийски градове и да попълнят таблицата. Да отбележат селищата в своя район, ако има такива.

Тракийски селища и градове	Географски район
Севтополис	
Пуллугева	
Сердика	
Кабиле	
Абритус	
Берое	

2. Социална структура

а) социална диференциация и йерархия на тракийското общество

Задача: Самостоятелна работа с текста на урока и схемата от задача 7.

- Армия
- Селяни, занаятчии, миньори
- Робство

б) Ролята на тракийския владетел – *анализирайте изображението с маската на Терес*

3. Всекидневният живот

- а) Възпитанието на тракиеца – войната и ловът
- б) Положението на жената
- в) Празниците

Задача. Прочетете историческия извор *За брака при траките* и отговорете на въпросите.

Задача. Прочетете историческия извор *За пиришествата на тракийския цар Котис* и отговорете на въпросите. Използвайте документите и от Историческата работилница.

Обобщение: Въз основа на археологическите проучвания и текстовете на античните автори придобиваме представа за обществото и неговото развитие. Богатите съкровища също са белег на йерархията в Одриската държава, които показват и потребностите, и контактите на траките с близки и далечни народи.

Домашна работа: Какви пътища използват траките, за да общуват със съседните племена и народи?

РАЗДЕЛ II. БЪЛГАРСКО СРЕДНОВЕКОВИЕ

ТЕМА 6: Създаване и укрепване на българското ханство

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

- възникването на българската държава е важен исторически акт с дълбоки последици не само в нашата, но и в историята на целия Европейски югоизток. Тя е резултат от достигнатото ниво на обществено-икономическо и политическо развитие на славяните и прабългарите и се явява естествено продължение на прабългарската държавна традиция.

- България възниква и се утвърждава в противоборство с Византия, най-силната империя, като доказва правото си на самостоятелно съществуване.

Акценти: Ролята на историческата личност – военни качества, далновидност, дипломатия.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Определя** мястото на България в значими исторически процеси.
- **Описва** управлението на Българското ханство/канство.
- **Дава примери** за успехи на средновековната българска дипломатия

Затвърждаване на понятията: *Велико преселение на народите, варварска държава, конфедерация, патриций, кесар*

Ход на урока:

Проверка на знанията: Какви антични държави познават? Какво е значението на Одриската държава? Кои са факторите, довели до нейното загиване? Какви процеси се развиват през IV – VII в.? Какво е мястото на славяни и българи във Великото преселение на народите и в историята на Балканите? Кое е общото и различното в тяхното развитие? Какъв политически и държавнически опит натрупват българите?

Въведение и мотивация: Обобщаваме ролята на българите в ранната история на Европейския югоизток като важен военен и политически фактор

План на урока и самостоятелна работа: Проблемен въпрос: Защо България е смятана за варварска държава?

1. Раждането на Аспарухова България

а) Причини за възникване на държавата (*да запишат по две*)

- Вътрешни фактори
- Външни фактори

б) Битката при Онгъла и сключване на мирен договор (преди август 681 г.)

- Ролята на Аспарух (личността в историята)

Задача. Работа с исторически извор: Анализирайте Документ 1. и сравнете с *Именник на българските ханове.*

- Граници на държавата

Задача. Работа с историческа карта – очертайте границите на възникналата държава.

- Устройство и характер на държавата – конфедерация
- Ролята на хана/кана

2. Управлението на Тервел (700 – 721 г.) – *различия в становищата за годишите на управление, опора в „Именника...“*

а) Подкрепата на Юстиниан II и резултати

- Териториални придобивки

Задача. Работа с историческата карта – областта Загоре и нейното значение.

- Титлата „кесар“ – значение

Задача. Работа с исторически извори – извличане на информация от два извора и въпросите: *Хрониката на Патриарх Никифор и Лексикона Свидас.*

б) Мирният договор от 716 г. – клаузи

в) Подкрепата на Византия срещу арабите (717 – 718 г.)

г) Личността на Тервел

Обобщение: Осъществява се на базата на изведените основни факти и анализа на историческите документи. Важната роля на личността и успешно провежданата политика за затвърждаването на българската държава на Балканите. България – варварска държава (езичници), липса на основни структури според модерното за времето разбиране и практика във Византия.

Домашна работа: *Задача 5, стр. 38*

ТЕМА 10: Основаване на българската християнска църква

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

- трансформацията от конфедеративна към централизирана монархия е последвана от редица процеси на интеграция и унифициране на двата основни етноса в държавата – славяни и българи

- през този период езическата религия е фактор за отстояване на самостоятелността в условията на непрекъсната война с Византия

- към средата на IX век езичесвото изчерпва своите възможности и се превръща в главна спънка за по-нататъшното сливане на славяни и българи и образуването на българската народност

- приносът и далновидността на княз Борис I се изразяват в ускоряване на процеса на единение, приобщаване на българите към православие, което има трайни културни и цивилизационни последици.

Акценти: В търсене на самостоятелен път в политическото и религиозното развитие, България между Изтока и Запада – дилема с продължение.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Разбира** значението на покръстването и извоюването на автокефална църква.

- **Определя** ролята на Църквата в живота на средновековния човек.

- **Дава примери** за успехи на средновековната българска дипломация.

- **Оценява** по зададени показатели владетеля княз Борис I.

Затвърждаване на понятията: *автокефална църква, епископ, архиепископ, патриарх, енория, църковен събор*

Ход на урока:

Проверка на знанията: Проверката може да съосъществи в няколко посоки: централизация и реформи в държавата; религията на славяни и българи, християнството като универсална религия.

Въведение и мотивация: Обобщаваме ролята на българските владетели Крум и Омуртаг за централизиране на държавата: въвеждане на законодателството и изравняване на поданиците пред закона, осъществяване на военно-административна реформа и формиране на служебна аристокрация, независимо от етническата принадлежност, смесени бракове (вкл. Омуртаг – съпруга славянка).

Важно! При обсъждането на въпроса да се вземат под внимание и включените документи в *Историческа работилница – Княз Борис I пред съда на историята*.

План на урока и самостоятелна работа: *Проблемен въпрос:* Каква е ролята на християнството за по-нататъшното единение на българите и славяни?

1. Покръстването на България

а) Причини за покръстването (*да запишат по две*)

- Външни фактори – отношенията с Византия, папството и Немското кралство

Задача. Прав ли е Васил Златарски да твърди, че външният фактор е водещ при налагането на християнството?

• Вътрешни фактори – промените в българската държава и необходимостта от идейна спойка

б) Актът на покръстването и перспективите пред българското общество

Задача. Анализирайте миниатюрата от Манасиевата хроника и изображението на кръст – кои са основните християнски символи и тайнства?

в) Бунтът на боилите

2. Българският църковен въпрос – борбата между Изтока и Запада

а) Стремещът към изграждане на автокефална църква

Задача. Анализ на Документ 2 – Из *Отговорите на папа Николай I до българите* – Към какво се стреми княз Борис?

б) Изграждане на Църквата като институция и строеж на храмове

Задача. Работа с изображение и търсене на информация чрез ИКТ – Прочете архитектурния план на Голямата базилика в Плиска. Кои са основните елементи на храма. Сравнете тази базилика с църквата „Св. Климент и Панталеймон“ край Охрид. Кои са общите елементи, в какво се състои разликата?

в) Мястото и ролята на княз Борис I в българската история – **дискусия**

Обобщение: Осъществява се на базата на изведените основни факти и анализ на историческите документи. Важната роля на личността и успешно провежданата политика за налагането на християнството и възприемане на християнските ценности. Ускорява се процесът на формиране на единна народност. Отговор на проблемния въпрос.

Домашна работа: *Задача 4*, стр. 47

ТЕМА 12. България по времето на цар Симеон Велики

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

При княз Борис се извършва дълбока идейна, религиозна и културна трансформация, която има изключително дълготрайни последици за българското общество. Неговият син Симеон продължава тази линия, като се стреми да постигне международно признание на извоюваното и да затвърди православните ценности чрез културата.

Акценти: Приносът на Симеон за продължаване на книжовната традиция

Стандарт и очаквани резултати:

• **Проследява** най-значимите военни конфликти, в които участват българите през IX – X в.

- **Оценява** по зададени показатели владетеля цар Симен.
- **Представя** паметници от епохата с национално и световно значение.
- **Познава** книжовни школи, книжовници и техни произведения.

Понятия: *Златен век, българо-византийска цивилизация, книжовна школа*

Ход на урока:

Ако сметнете, че има възможност, организирайте урока в две методически единици (2 учебни часа)

Проверка на знанията: Като метод можем да използваме **мозъчна атака**. Разделяме класа на екипи и в рамките на 3 минути всеки от тях да направи по три предложения:

1. Кои са най-важните стъпки и решения в политиката на кан/княз Борис?
2. Какви методи и стратегии използва българският владетел, за да реализира своята политика?
3. Какви са основните последици от действията и политиката на княз Борис?
4. Посочете три извора, в които намираме информация за делата на българския владетел?

Предложенията да се запишат на цветни листчета, които да се поставят на дъската и да се аргументират от всеки екип. Оценяване на резултатите от учителя.

Въведение и мотивация: Каква представа имат учениците за Симеон? Да направят предложение с какво животно биха го характеризирали: лъв, тигър, хиена, куче... Да се аргументират защо избират съответното животно. В края на часа можем да се върнем на този *игрови метод* и да обобщим ролята на Симеон.

План на урока и самостоятелна работа:

Изгответе *работен лист* с допълнителни извори, за да разкриете ролята на Симеон. Използвайте картините на Д. Гюдженев и на съвременния художник Васил Горанов, за да илюстрирате нагледно образа на Симеон.

Проблемен въпрос:

С какво остава в историята цар Симеон? Защо?

Възможно ли бе да се създаде българо-византийска империя? Каква щеше да бъде съдбата на България?

1. Управлението на Владимир Расате и Преславският събор (893 г.)

а) Владимир Расате начело на управлението

- Връщане към езичеството
 - Отношения с Немското кралство
- б) Преславският събор и възкачването на Симеон**
- Решения на събора
 - Личността на Симеон

2. Първи период от управлението на Симеон (893 – 912 г.)

а) Първата икономическа война

- Причини за войната
- Дипломатическите умения на Симеон

Задача. Работа с **историческа карта** – при цялата тема картата да се използва за изясняване на териториални промени, посоки на настъпление на Византия, действия на българския владетел.

- Битката при Българофигон – последици

Задача. Работа с исторически извор – Из *Хроника* на Симеон Логотет – да изведат причините и развитието на войната; победата при Българофигон. Христоматия, т. 1, с. 201 – 202.

- б) Териториални придобивки на Симеон в края на IX – началото на X в.
- Резултати от политиката на Симеон.
 - Граници – документ – Наръшки надпис

3. Втори период в управлението на Симеон (912 – 927 г.)

а) Изостряне на отношенията с Византия

- Причини – смъртта на Лъв VI
- Срещата в Константинопол – споразумение за годож и перспективите пред българския владетел

б) Битката при Ахелой

- Причини и последици

Задача. Работа с исторически извор: Документ 1. от урока – Из *История* на Йоан Скилица и въпросите към него.

В) Амбициите на Симеон и мечтата за Константинопол

- Съюз с арабите
- Ликвидиране на сръбската държава
- Загуба от Хърватия

4. Златният век на България

а) Преслав – център на новата християнска култура

Задача. Използвайте описанието на Йоан Екзарх, за да изведат учениците основните характеристики на града (**виж Документа на с. 62**); разгледайте план-схемата на Преслав

б) Книжовни центрове и книжовници – Преслав и Охрид

- Основни представители
- Творби
- Ролята на Симеон като книжовник

Задача. Работа с исторически извор: Анализ на Документ 2. – Предисловие към Симеоновия сборник *Златоструй*.

Обобщение: През проблемния въпрос/въпроси.

Кое доминира в политиката на Симеон? С какво остава в българската история? С кое животно можем да го сравним от предложените в началото? Защо?

Домашна работа: Да попълнят сравнителната таблица от двата етапа в политиката на българския владетел:

Симеон – външна политика	1-ви етап	2-ри етап
Цели		
Методи		
Резултати		
Златния век – га изведават три важни резултата	<ol style="list-style-type: none"> 1. 2. 3. 	

ТЕМА 16. Възстановяване на българската държавност при Петър и Асен

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

Възстановяването на Втората българска държава е дело, ръководено от братята Асеневци. Като се възползват от слабостта на Византия, за сравнително кратък период от време (1187 – 1197) Асен и Петър не само утвърждават властта си на север от Стара планина, но успяват да възвърнат и включат към България значителни територии, принадлежали на Първото българско царство. Във вътрешнополитически план, особено Асен, предприема мерки за укрепване на централната власт и ограничаване на сепаратистичните тенденции. Това предизвиква съпротивата на част от болярството и двамата владетели стават жертва на жестока разправа. Във външнополитически план те се стремят към международното признаване на българското царство, което не успяват да реализират. С тази задача се нагърбва техният по-малък брат Калоян.

Акценти: Уредба на държавата и основни цели – международно признание на царската титла.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Оценява** ролята на династията на Асеневци за възстановяването на българското царство.
- **Извлича** информация от различни източници за развитието на българската държава.
- **Представя** устройството на българската държава в периода XII – XIV в.
- **Оценява** исторически личности по зададени показатели: Асен и Петър.

Затвърждаване на понятията: *сепаратизъм*

Ход на урока:

Проверка на знанията: Проверката може да се осъществи в няколко посоки:

Съдбата на българите по време на Византийското владичество – промени в политически, икономически и религиозен план; въстания и надигания на българите през XI – XII в.; международната обстановка в края на XII в.

Въведение и мотивация: Обобщаваме, като изведем основните фактори, довели до надигането на българите. Проверяваме предварителните знания на учениците върху въстанието на Асен и Петър. Посещавали ли са старата столица Търново, разглеждали ли са Царевец, Трапезица, църквите, както и съвременния паметник, издигнат в памет на двамата братя.

План на урока и самостоятелна работа:

Проблемен въпрос: В какво се изразява проявата на феодалния сепаратизъм?

1. Избухване на освободителното въстание

а) Причини за въстанието

- Кризата във Византия и налагането на данъци
- Издигане ролята на местната българска аристокрация

б) Избухване и ход на въстанието

- Повод за въстанието
- Етапи на въстанието

Задача. Анализ на исторически извор – Документ 1. Никита Хониат, Из *История*, XII в.

в) Резултати от въстанието

- Ловешкото примирие
- Граници на държавата
- Столицата Търново – *използване на изображения, предварителна задача*

2. Укрепване и възстановяване на българската държава (1187 – 1197 г.)

а) Основни задачи пред българската държава

- Ролята на Асен
- Българо-византийският конфликт 1190 г.

Задача. Анализ на исторически извор – Документ 2. Никита Хониат, Из *История*, XII в.

• Успешни военни действия – границите на България в края на управлението на Асеневци

3. Ролята на Асеневци за възстановяване и укрепване на Втората българска държава

Задача. Посочете проявите на феодалния сепаратизъм. Кои са причините за неговото налагане през Втората българска държава?

Обобщение: Осъществява се на базата на изведените основни факти и анализа на историческите документи. Разкрива се ролята на личността за успешния край на въстанието и постигане на поставените цели. Характеристика на Асен и Петър в сравнителен план: как действат, какви похвати използват, кой се налага като лидер в процеса на възстановяване на българската държава и защо? Какви качества трябва да притежава владетелят/държавникът от съвременна гледна точка?

Домашна работа: Обяснете религиозния елемент при обявяването на въстанието. Да направят кратка презентация за личността на Асен.

ТЕМА 20. Завладяване на България и Балканите от османските турци

Вид на урока: нови знания

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

- в края на XIV в. България и балканските държави са силно разпокъсани в резултат на феодалния сепаратизъм
- Византия е отслабнала в политическо отношение и силно свита в териториално
- недалновидността на християнските владетели, които дълго време използват като наемници османските турци, позволява на последните да опознаят слабите страни на своите противници.

Акценти: Феодалният сепаратизъм, разпокъсаността и недалновидността на балканските владетели водят до упадък и завладяването на Балканите от османските нашественици.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Проследява** етапите на османското завоевание на Балканите.
- **Открива** причините и последиците от османското завоевание на българските земи.
- **Оценява** значими военни конфликти през периода XII – XIV в.

Понятия: *тюркская общност, бейлик, емир, ислям, васал, коалиция*

Ход на урока

Въведение и мотивация: Как се развива в политическо отношение българската държава през XIII – XIV в.? В какво се изразява временната стабилизация? Каква е ролята на Иван Александър в политическо и културно отношение? Как се отразява разделянето на държавата между неговите синове върху съпротивителните възможности?

Върху **линия на времето** да открият управлението на отделните владетели и да посочат какви проблеми имат да решават;

План на урока и самостоятелна работа:

1. Откъде идват и кои са османските турци

- а) Произход и основна характеристика – разселване
- б) Осман – основоположник на османския бейлик

Задача. Разгледайте **изображението** на Осман и направете описание: как е облечен, по какво се различава от християнските владетели?

2. Нашествието на османските турци

- а) Първи етап – 1354 – 1389 г.

Задача. Работа с исторически извор: Документ 1. Последици от битката при Черномен – обяснете действията на завоевателя към жителите на завзетата област. Отговорете на въпросите към документа.

Задача. Нанесете върху линията на времето основните исторически факти. Кое събитие от 1389 г. бележи края на етапа? Какви са неговите последици?

б) Втори етап – 1389 – 1396 г.

- ролята на Баязид Светкавицата

Задача. Работа с исторически извор: Документ 2 – по какво си приличат действията на османските завоеватели към християнското население, описани в двата документа? Какво преследват завоевателите с подобна тактика? Какви ще бъдат демографските и икономическите последици за българите и българските области? Отговорете и на останалите въпроси към историческия извор.

в) Последици от османското завоевание

- Унищожаване на държавата и аристокрацията
- Ликвидиране на църквата
- Съдбата на армията

Обобщение: Османското завоевание на балканските земи е последователен процес, продължил близо едно столетие. Като причина за неговия успех да се изведе феодалната разпокъсаност и невъзможността на отделните държави и техните армии да окажат ефективна съпротива на завоевателя, включително и Византия. Сред факторите за успеха на завоевателя е налагането на васална зависимост над отделните владетели. Независимо от показания героизъм и воински умения, здравата военна организация и дисциплина в османската армия довежда до краха и поэтапното завладяване на целите Балкани.

ТЕМА 21. Българското общество през XII – XIV в. Развитие на средновековния български град.

Вид на урока: нови знания

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

- България се утвърждава като монархия, в която владетелят има абсолютна власт. Той управлява с подкрепата на синклита и църквата
- в терминологията се налагат византийските понятия, наследени в значителна степен от времето на владичеството
- сериозна спънка през този период е засилването на сепаратизма и задаващата се нова заплаха от югоизток – османските турци
- в развитието на държавата и обществото важна роля играе градът като стопански и културен център, което личи от засилването на търговските отношения и паричното обращение.

Акценти: Да се разкрие функционирането на обществото и ролята на владетеля; да се открие ролята на столицата като основен политически център

Стандарт и очаквани резултати:

- **Посочва** характерни елементи и особености при планировката на българските средновековни градове (Царевград Търнов, Червен).
- **Представя** стопанското развитие в българските земи през периода XII – XIV в.
- **Описва** всекидневие на българското население въз основа на различни исторически източници.

Понятия: *синклит, абсолютна власт, сепаратизъм, хора (хори), севаст, дука, кефалия, кастрофилакс, примикюр*

Ход на урока:

Въведение и мотивация: Опираме се на знанията за налагането на византийската военно-административна система след падането на България под властта на Византия и възприетия понятиен апарат. Как се развива в политическо отношение българската държава през XII – XIV в.? Върху **линия на времето** да открият управлението на отделните владетели и да посочат какви проблеми имат да решават; да откроява ролята на Търново като нова столица и политически център.

План на урока и самостоятелна работа:

1. Държава и общество по време на Втората българска държава

а) Институциите и абсолютната власт на владетеля

Задача. Разгледайте изображението на Константин Тих и Ирина Ласкарина, на Иван Александър и съпругата му Теодора (*Тема 19*) и сравнете с изображението на дъщерите на Иван Александър.

Опишете инсигниите на властта, облеклото, какво символизират цветовете. Проучете каква е ролята на жената в Средновековна България.

- Функцията на синклита
- Ролята на църквата

б) Военно-административна уредба

Задача. Кои области от българските земи са посочени в Дубровнишката грамота? **Документ 1.** Открийте ги на картата.

Задача. Да се направи схема (концептуална карта) на институциите във Втората българска държава и да се попълни.

- Царски служители
- Данъчен апарат
- в)** Развитие на стопанството
- Земеделие и занаяти
- Търговия

Задача. Да прочетат Дубровнишката грамота и да посочат какви привилегии получават чуждите търговци. В интерес на българската държава ли е издадената грамота?

2. Българските средновековни градове

а) Обликът на градовете

б) Столицата Търново – политически, културен и духовен център

Задача. Разгледайте карто-схемата на Търново и отговорете на включените въпроси към нея.

в) Други важни градски центрове

Задача. Разгледайте картата на Втората българска държава и извадете в традката три града, които и днес съществуват. Напишете съвременните им имена.

Обобщение: България е добре функционираща монархия, възприела много от уредбата на Византия. Градските центрове се превръщат във важен културен и стопански фактор. Основният център на политическия и духовен живот е Търново.

ТЕМА 23. Църквата и религията в живота на средновековния българин

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

Религиозният светоглед оформя цялостната представа на човека за света – йерархията, отношенията към управляващите, семейството, живота и смъртта. Еднаквостта на литургичния език с говоримия език на населението, създава изключителни възможности за въздействие на църквата върху народа.

Да се открие структурата и функцията на църковната институция и ролята ѝ за културното развитие на българското общество.

Акценти: статутът на Българската църква; ересите – отклонение от нормата и влияние

Стандарт и очаквани резултати:

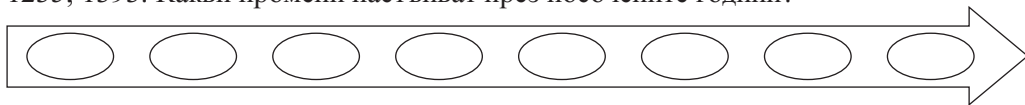
- **Определя** ролята на Църквата в живота на средновековния човек.
- **Дава примери** за православни книжовници и културни центрове (Света гора на Атон, Рилския манастир, Бачковския манастир, Търновград).
- **Разбира** значението на дейността на патриарх Евтимий.

Понятия: *исихазъм*

Ход на урока:

Частично фактологията и процесите, които се разглеждат в темата, са изяснени в предходните урочни единици (10, 11, 16, 17, 18), на които учителят ще се оприе при анализа на поставените проблеми.

Проверка на знанията: Да се попълни линия на времето за статута на българската църква през съответните години: 870; 893; 927; около 1020; 1185; 1204; 1235; 1393. Какви промени настъпват през посочените години?

Въведение и мотивация: Каква е ролята на българската църква и книжовният език за формиране на българската средновековна народност?

Мозъчна атака – предложенията на дъската.

Кой от българските владетели има най-голяма роля за утвърждаване ролята на църквата?

План на урока и самостоятелна работа:

Проблемен въпрос:

Защо княз Борис и цар Петър са канонизирани най-рано за български светци?

1. Устройство и управление на Българската църква

а) Устройство и статут на църквата:

Задача. Да използват понятията и да се попълни схема (концептуална карта): Свети синод; епископия, архиепископи, епископи, епархии, патриаршия, свещеници, монаси.

Задача. Актуализация – Да посочат името на сега действащия патриарх. Кой избира днес българския патриарх? Да се изяснят функциите на Светия синод.

Задача. Работа с историческа карта – епископални центрове.

б) Ролята на св. Иван Рилски

Задача. Работа с исторически извор: Анализ на Документ 1 – да се отговори на въпросите

в) Налагането на исихазма

Задача. Работа с исторически извор: Документ – Из „Житието на Теодосий Търновски“: *От коя народност и от кое нетрайно родно място произхождаше онзи божествен мъж, не е лесно да се каже в настояще време... По всякакъв начин той отбягваше беседите със своите сродници, понеже непоколебимо желаше свършено да опази своята сърдечна преданост към бога... Той излезе из родното си място, като го напусна безследно подобно на словото, що изчезва във въздуха, и стигна един град, който по тамошному се нарича Бдин. Там намери прочутия манастир, наричаем Арчар, (посветен) на божественейшия и блажен всейерарх Никола... Немалко време той престоя там и изучи изцяло живота на монасите постници... Като напусна гореказаната обител, достигна до Търново, който беше царстващият на българите град, втори след Цариград и словом и делом... След като престоя там много време, изведнъж достигна до ушите му една мълга. А мълвата съобщаваше, че някой си мъж, наречен Синаитин, защото това прозвище беше приел от Синайската планина, а по монашески – Григорий, пристигнал на някое място, което се намира между гърците и българите и което бе наричаемо Парорие... Там той построи няколко килии и се посели, отдаден винаги на бога и обилно приемайки от него озарения.*

Въпрос: Какви биографични данни се съдържат в Житието за Теодосий Търновски? Към какво се стреми духовникът? Какъв е резултатът от срещата с Григорий Синаит? Посочете кое показва от текста показва същността на исихазма.

2. Еретически учения

а) Същност и поява на ересите

б) Богомилството и неговата роля

Въпроси: Кои ереси повлияват върху произхода на богомилството? Кое от схващанията на поп Богомил е критикувано в Синодика? Обяснете понятието „анатема“. Какви анатемите се налагат срещу богомилите и защо?

Източник: <http://www.pravoslavieto.com/inoverie/bogomilstvo/index.htm>

Обобщение: Отговор на проблемния въпрос. Църквата е сред основните стълбове на българското общество през Средновековието. Тя играе не само идейна, но и организираща и важна културна роля.

Домашна работа: Да направят презентация за ролята на Теодосий Търновски, патриарх Евтимий и поп Богомил. (екипна дейност).

РАЗДЕЛ III

ТЕМА 24. Османската политическа система

Вид на урока: нови знания

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

Налагането на властта на империята над една огромна територия, простираща се от Централна Европа, през Мала Азия и Северна Африка се дължи на абсолютната власт на султана и строгата военна организация, наложена в нея. Основната военна сила е конницата – спахиите.

Акценти: Разглежда се ролята на султана в структурата на империята и неговата абсолютна власт.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Използва** пространствени ориентири за определяне границите на Османска империя и българското пространство в нея.
- **Определя** мястото на българите в системата на османската държава.
- **Подбира и използва** основни понятия при описание.

Понятия: *халиф, везир, фетва, вакъв, Висока порта, рая, джизие, харадж*

Ход на урока:

Въведение и мотивация: Кой е основателят на османския бейлик? Кой са етапите на османското завоевание на Балканите? Какви са последиците за християнското население? С какво свързват името на Сюлейман Законодателя – Великолепни? (проверка на трайността на знанията от изучаваното в 8. клас по Нова/Модерна история)

План на урока и самостоятелна работа:

1. Османските завоевания през XV – XVI в.

а) От бейлик към империя – 1453 г.

- Сюлейман Законодателят

Задача. Работа с историческата карта – Кои територии обхваща Османската империя? Кой е нейният политически и религиозен център?

- Упадък на империята – причини

Задача. Работа с изображение – Битката при Лепанто. Припомнете си кои държави влизат в коалицията на християнските държави? Каква е тяхната цел? Опишете бойните кораби на изображението?

2. Как е устроена Османската империя.

а) Абсолютната монархия

- Султан – халиф; везири – велик везир

Задача. Разгледайте изображението на Сюлейман Великолепни. Как е изобразен от Тициан? По какъв повод е направена картината? Проучете в интернет. Сравнете с по-късни султани.

- Устройството на империята

Задача. След беседата на учителя и работата с текста в т. 2 и т. 3 учениците да попълнят схема за управлението на Османската империя. Да използват понятията – *султан – халиф; съдебна, военна, административна, религиозна власт; велик везир; върховен кадия; диван/Висока порта; държавни чиновници; фетва; санджак бей, спахия, еничар; рая*

3. Османската военна система

Каква е връзката между армията и аграрните отношения в Османската империя? (проблемен въпрос)

а) Военни сили

- Спахия – санджак бей
- Еничари – пехота; девширме

Задача: Работа с исторически извор: Да прочетат Документ 2 – султанска заповед от 1578 г. и да се зададат подходящи въпроси.

Задача. Да разгледат изображението за участието на еничарите, сражаващи се на о. Родос през 1522 г. и да опишат външния им вид и оръжията, които използват.

б) Тимарска система – условно земевладение

- Тимар
- Зиамет
- Хас

Обобщение: Да се обсъди характерът на империята и да се изведат основните функции на султана (въз основа на схемата) – върховен собственик на имота и живота на поданиците; контрол над цялата власт.

ТЕМА 26. Демографски промени в българските земи

Вид на урока: нови знания

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

- демографските промени на Балканите са резултат на цялостната политическа, икономическа и културна (духовна) промяна в района
- резултатът от войните, болестите и заселването на мюсюлмански елемент, българите се оттеглят в по-трудно достъпни райони вследствие на вътрешната миграция
- българското население няма достъп до армията, администрацията, обложено е с допълнителна данъчна тежест и т.н., поради което част от населението приема доброволно исляма, а друга насилствено е помюсолманчена
- в резултат на въстанията и войните населението от определени райони емигрира извън пределите на империята.

Акценти:

Изоляция от централната власт, семейството като основна социална единица, миграционни процеси във и извън българските земи.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Проследява** на карта преселванията от и към българските земи.
- **Представя** основни характеристики на стопанския и обществения живот в селото и града.
- **Разбира** ролята на семейството и рода и българския език за съхраняването на народността.

Понятия: *рум милет, демография*

Ход на урока:

Въведение и мотивация: Какъв е статута на българското население в империята? За кои видове данъци научихте до момента, плащани от християните и българите включително? Кой е най-тежкия данък, плащан от българите? До какво води неговото налагане?

План на урока и самостоятелна работа:

1. Колко са българите след завоеването?

а) Демографски последици от завоеването

Задача. Работа с изображение: Разгледайте изображението – набиране на еничари и опишете в какво и как са обучавани. Припомнете си Султанската заповед от 1578 г. и допълнете вашия отговор. Проучете от кога до кога съществува еничарският корпус?

б) Чумните епидемии

в) Българите в рамките на империята

Задача. Работа с изображение: Разгледайте изображението – Поробване на християни, рисунка от XVII в.

2. Селото и градът в българските земи

а) Положението в селото – облик и производство

Задача. Работа с исторически извор: Документ 1. Отговорете на въпросите.

б) Градовете – облик, стопански дейности

- Етнически състав

Задача. Проучете статистическите данни в Документ 2. Отговорете на въпросите. Потърсете информация за вашето населено място и анализирайте броя на населението и неговия етнически състав.

- Църквата и енорията

Задача. Работа с изображение: Разгледайте изображението на джамията и църквата и анализирайте външния вид на храмовете. Какви права имат християните в религиозно отношение?

3. Преселванията на българите

а) Причини

б) Посоки на изселването

в) Другите етнически групи в българските земи

Обобщение: Промените в демографско отношение се отразяват отрицателно върху стопанското и културно развитие на българската общност, но независимо от всичко тя устоява на ударите на времето.

РАЗДЕЛ IV

ТЕМА 31. Зараждане на националното самосъзнание у българите: Паисий Хилендарски и Софроний Врачански

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

- българската буржоазия се превръща в инициатор за разпространението на идеите на Ренесанса и Просвещението, на буржоазния либерализъм и национализъм

- изразител на новите идеи в българското общество – историческо развитие е П. Хилендарски, който долавя потребностите за човешко достойнство и национална еманципация

- Паисий е велик представител на своята епоха, който преживява болезнено съдбата на българите, застрашени от загубване на народностното си съзнание. Хилендарският монах се нагърбва да възкреси историческата памет и самочувствие на своя народ. Софроний Врачански е най-изтъкнатия последовател на Паисий, оставил ярка следа с просветителската си и политическа дейност.

Акценти: Националната идеята за политическо, духовно и културно издигане на българите у Паисий, характерни за романтизма. Политически проекти на Софроний.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Оценява** дейността на Паисий Хилендарски и Софроний Врачански.
- **Представя** Българското възраждане като преход на българското общество към Новото време.

Понятия: *нация, национална идея, национално самосъзнание*

Ход на урока:

Введение и мотивация: От знанията, получени в 8. клас, както и от изученото в 9. клас по *литература* (Т. 1 – Просвещение; V. Българско възраждане – и заложените очаквани резултати; V.1. Из „История славянобългарска“ – Педисловие, Паисий Хилендарски и по *философия* – Тема 2. Свобода, норми и човешки цели (2.1. Свобода и воля) – интердисциплинарна връзка да проверим трайността на знанията и разбирането за мястото на Паисий.

Връзка с Тема 30 – Характеристика и етапи на Българското възраждане, основни прояви и промени. Изясняване на понятията *нация – национална идея*.

План на урока и самостоятелна работа:

1. Паисий Хилендарски и История славянобългарска – 1762 г.

а) Биографични данни

б) Как се пише история – извори и библиографски проучвания

Задача 1. Работа с изображение на съчинението на Мавро Орбини, връзка с текст от Паисиевата история – Маврибур.

Предварителна задача – двама ученици да проучат кои са Мавро Орбини и Цезар Бароний и значението на техните съчинения.

в) Съдържание и основни идеи

Задача 2. Работа с исторически извор: Документ 1. – Из *Предговора* и въпросите към него

2. Просвещенска и политическа дейност на Софроний Врачански

а) Биографични данни

Задача. Работа с исторически извор: Документ 2. – Из *Житие и страдание...* и въпросите към него

Задача. Анализ на изображение – Опишете как е представен С. Врачански. Кои са основните символи, които доказват, че заема висок пост в църковната йерархия? Какво е неговото излъчване, как ви въздейства?

б) Литературна и просветителска дейност

в) Политическа дейност – Българска земска войска

Задача. Обяснете връзката между международната обстановка и инициативите, подети от С. Врачански. Кои са основните политически идеи, заложи от него?

Задача. Анализ на изображение – Печат *Българска войска 1810* (НИМ). Ясно личи датировката. Изобразен двуглав орел с корони и друга над тях, стрели под него – война, сила; символ власт; самостоятелност, духовни висини.

Обобщение: Защо Паисий е основоположник на националната идея? В какво се изразява тя? Могат ли Паисий и Софроний да се нарекат будители? Аргументирайте своите отговори. Какво е тяхното влияние върху по-нататъшното идейно оформяне на възрожденските дейци?.

Домашна работа: Да напишат кратко есе по избор (примерни теми: Паисий и националната идея; Паисий за смисъла на историята; Будители и родолюбци) или да направят презентация Руско-турската война, 1806 – 1812 г., и българите и др.

ТЕМА 33. Движение за независима църква

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

Паисий показва на своите сънародници пътищата и целите на църковната борба. Неговите идеи са подети от първите възрожденски просветители, за да предизвикат постепенно едно широко народно движение. В единната национална революция борбата за църковно-национална независимост е втората мощна национална изява на българския народ. Тя доказва наличието на категорично изразено национално самосъзнание и стремеж у българите към самоопределение, основано върху независима българска църква. Затова повечето изследователи определят църковното движение като мирен етап на националната революция. По форма и методи то е легално, опира се на официалните турски реформени актове, но същевременно тази борба има революционно съдържание.

Акценти: Национално-църковното движение има същностен национално образувач смисъл. Отхвърлянето на гръцката църковна власт означава официалното признаване на самостоятелната българска нация в рамките на Османската империя.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Разграничава** етапите в движението за извоюване на църковна независимост.

- **Оценява** значението на борбите за църковна самостоятелност.

- **Оценява** ролята на Българската екзархия и признаването на българската нация.

Понятия: *църковен въпрос, национална идея, Българска екзархия, нация*

Ход на урока:

Проверка и оценка на знанията.

Въведение и мотивация: Връзка с тема 30, 31, 32 – националната идея у Паисий, Резултати от новобългарското образование и културно-духовното издигане на българина; мирогледът все още остава религиозен.

План на урока и самостоятелна работа:

1. Начало и развитие на църковната борба до средата на XIX в.

- а) Причини за църковната борба
- б) Патриаршията и рум милета
- в) Първи прояви на недоволство от Патриаршията
- г) Начало на организирания етап – Търновските събития
 - Гюлхански хатишериф, 1839 г.
 - Ролята на Неофит Бозвели и Иларион Макариополски

Задача. Предварителна задача – представяне на двамата водачи, кратки биографични данни (по 1 – 2 минути). Различават ли се по нещо исканията на двамата?

Задача. Работа с исторически извор – Анализ на Документ 1. и въпросите към него

- Резултати – Цариград като ръководен център; Ролята на Стефан Богориди; българската църква; „Цариградски вестник“

2. Образуване на Българската екзархия

- а) Хатихумаюна и промените в Империята
- б) Българският Великден – 3 април 1860 г.
- в) Българската екзархия – султанският ферман от 27 февруари 1870 г.

Задача. Работа с исторически извор – Анализ на Документ 2. и въпросите към него

Задача. Работа с историческа карта – чл. 10 от фермана и обхватът на Екзархията

- г) Значение на извоюваната победа

3. Великите сили и българският църковен въпрос

- а) Русия – промяна в позицията
- б) Поведението на Англия
- в) Франция и униатското движение
 - Драган Цанков и в. „България“

Обобщение: Да попълнят таблицата в хода на обобщението:

Етапи	Искания	Резултати
Първи етап до Кримската война		
Втори етап след Кримската война		

Домашна работа: Да направят презентация за първия български екзарх. Да проучат приноса на родното място в борбата за църковна самостоятелност.

ТЕМА 35. Българското национално-освободително движение (1869 – 1875 г.)

При възможност да се отделят две методически единици за тази тема или през практическата дейност да се разширят знанията и уменията на учениците

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

- постепенно съзрява идеята за създаване на единна революционна организация, която да подготви ефикасни средства за политическа борба.

- след смъртта на Раковски, в момент на преценки и търсения на нови решения, на сцената на национално – освободителното движение се появяват Любен Каравелов и Васил Левски.

- се създават две организации, изиграли изключителна роля за повдигане духа на българите, за координиране на дейността на революционната емиграция и дейците от вътрешността, с което се поставя нов етап в борбата за национално освобождение, подготвя се цяла плеяда млади дейци, които впоследствие оглавяват най-висшата изява на национална съпротива срещу османската политическа, военна и административна система – Априлското въстание.

Акценти: Идеите на В. Левски като връх в националноосвободителната идеология и преди всичко неговата практическа дейност за преодоляване на вековната инертност и страх.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Оценява** идеите на Васил Левски за освобождението и бъдещето на свободна България по зададени показатели.

- **Систематизира** по зададени показатели дейността на Любен Каравелов и Христо Ботев.

- **Търси, подбира и обработва** информация чрез ИКТ по зададени показатели за исторически личности от епохата.

Понятия: БРЦК, ВРО, Наредата, Устав, Източен въпрос, Източна криза

Ход на урока:

Проверка и оценка на знанията. Борбите на българите до момента и ролята на Раковски като идеолог на националноосвободителното движение и реализацията на четническата тактика.

Въведение и мотивация: Връзка с проблема за националната идея и държавността, постиженията в просветно-църковното дело и предстоящите задачи за политическо освобождение. Резултатите от дейността на Раковски за организиране на емиграцията и извеждане на идеята за самостоятелност на българското освободително движение; агитационната функция на тайните комитети.

Интердисциплинарна връзка – Българска литература 10. клас – I.1. „Епопея на забравените забравените“ („Левски“, Ив. Вазов); и 9. клас – V.3. „Майце си“, „Моята молитва“, „Хаджи Димитър“, „Обесването на Васил Левски“, „Странник“ (Хр. Ботев)

План на урока и самостоятелна работа:

Задача 1: Предварително да се подготвят кратки презентации с биографичните данни на Л. Каравелов и В. Левски.

1. Любен Каравелов (1834-1879)

- а) Биографични данни – етапи в дейността на Л. Каравелов
- б) БРЦК – идеи и значение

Задача. Работа с исторически източник – Анализ на Документ 1. и въпросите към него

2. Васил Левски (1837-1873)

- в) Биографични данни
- г) Легист и четник
- д) ВРО – комитетската мрежа;

Задача. Работа с исторически документ – Анализ на Документ 1. и въпросите към него

- е) Идеи за освобождение – Наредба за освобождение

3. Освободителното движение през 1873 – 1875 г.

- а) Залавянето и смъртта на Левски - последици
- б) Хр. Ботев начело на БРЦК 1875 г. (предварителни знания – връзка с БЕЛ)
- в) Изостряне на Източната криза и Старозагорското въстание

Задача. Работа с историческа карта – Източната криза на Балканите – 1875 – 1878 г. – райони на въстания.

Обобщение: Да попълнят таблицата в хода на обобщението и да открият приноса на всеки един от националните революционери.

Водачи	Организация	Ръководен орган	Методи на борба	Крайна цел
Раковски				
Каравелов				
Левски				
Ботев				

Домашна работа: Екипна дейност: 1) Да направят презентация за идеите на Каравелов и Левски. 2) Да проучат дали в родното им място Левски е създавал комитет и да представят резултата под формата на съобщение или презентация.

ТЕМА 41. Промени в българското общество през Възраждането

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

Формирането на новата социална структура на българското общество се осъществява бавно и мъчително поради верската и народностна дискриминация в

Османската империя. Трудно може да се направи паралел с процесите в Западна Европа, където третото съсловие е важен икономически фактор и води борба за участие в политическото управление и живот. В българските земи буржоазията има посреднически характер, занимава се предимно с търговия и откупуване на данъци.

Акценти: Формирането на буржоазията и интелигенцията са фактор за съзряването на българите и поставяне на преден план на идеята за национално – политическо освобождение.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Представя** новите социалните групи в българското възрожденско общество.
- **Дава примери** за промени в духовния живот на българите в резултат на европейското културно влияние: издаване на вестници и списания, поява на театрални групи, хорове, оркестри и др.
- **Обяснява** влиянието на европейската цивилизация върху възрожденските българи (облекло, интериор на жилищата и др.).

Ход на урока:

Проверка и оценка на знанията. Да изведат основните стопански промени, осъществени през Възраждането (Тема № 38 – 39). Как се отразяват реформите в Османската империя върху стопанското развитие? Посочете как се осъществява аграрната реформа и какви са последиците? В кои области най-активно се развива занаятчийското производство? Какви спънки среща? Каква е съдбата на фабриката на Д. Желязков в Сливен? Какъв е характерът на икономиката в българските земи?

Въведение и мотивация: Въз основа на стопанските промени, взаимните контакти с Европа и другите краища на Османската империя да се разкрие находчивостта на българина и стремежа към промяна на своето положение и статут в империята. Да се открият постиженията в областта на просветата и образованието, разгръщане на църковната борба.

План на урока и самостоятелна работа:

1. Буржоазията

- а) Фактори за формиране на новата социална структура на българското общество
- б) Едрата буржоазия и търговията
- в) Средната и дребна буржоазия и занаятите
- г) Промяната в селото – чорбаджиите

Задача. Работа с исторически източник – Анализ на Документ 1. и въпросите към него

2. Възрожденската интелигенция (чрез дискусията учениците сами да достигнат до основните изводи за факторите довели до формирането на интелигенцията и засилване на нейната роля в българското общество, знанията от Тема 32, 33 и 40)

а) Чуждото културно влияние – просвещенският идеал – ролята на Гърция и Русия

б) Образованието и формирането на интелигенцията

Задача. Предварителна задача: Какво е значението на чуждите училища в империята за българите? Католическите мисии в българските земи. Да се проучи ролята на Роберт колеж.

в) Българите откриват Европа, Европа открива българите

Задача. Работа с исторически източник: Чужди пътешественици в българските земи през XIX в. напр. Робърт Уолш, Ами Буе, Феликс Каниц и др.

3. Възникване и особености на българската нация (*като метод да се използва дискусия – въз основа на предварителните знания*)

Задача. Учениците да формират екипи и всеки да изведе основните характеристики на народността и нацията. Понятия – *историческа нация, нови нации, съвременна нация, национална идентичност*

Да попълнят **таблица** въз основа на определени показатели: език, историческо минало, религия и т.н.

Обобщение: Дълбоките промени в българското общество водят до формирането на националната идентичност и съвременната българска нация. Младите представители на българската интелигенция са сред водещите в борбата за политическо освобождение.

Домашна работа: Есе на тема (примерна) – *Българската нация – исторически корени и глобализация.*

ТЕМА 42. Възстановяване на българската държавност и изграждане на Княжество България

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

- възстановяването на Третата българска държава е резултат от борбите на българския народ през епохата на Възраждането – просветна, църковна и политическа. Руско-турската война ускорява този процес и го извежда до неговия успешен край.

- България последва примера на останалите балкански държави. Санстефанският предварителен мирен договор е ревизиран в Берлин, чиито решения определят развитието на България и балканските държави през следващите няколко десетилетия. В него са заложили противоречията между християнските страни от района, между тях и Османската империя и гарантира намесата на Великите сили.

- въпреки всички негативни последици, именно чрез този международен акт България отново излиза на международната политическа сцена след пет вековно отсъствие.

Акценти: ВРУ подготвя младото княжество за самостоятелно управление и развитие. Приетата Търновска конституция има демократичен характер, но твърде либерални постановки според схващанията на част от политическия елит и предизвиква впоследствие сериозни конфликти.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Обяснява** клаузите на Санстефанския договор и решенията на Берлинския конгрес от 1878 г.
- **Разграничава** чрез исторически източници основни идеи на либерали и консерватори за устройството на България.
- **Обяснява** устройството на Княжество България според Търновската конституция.
- **Извлича и интерпретира** информация от писмени документи, карти.

Понятия: *Учредително събрание, основен закон, васалитет, трибутарно княжество*

Ход на урока:

Проверка и оценка на знанията. Какви договорености сключва Русия в навечерието на Руско-турската война? Каква е позицията на останалите Велики сили? Кой са възловите моменти от войната? Как се представя българското опълчение в бойните действия?

Въведение и мотивация:

Да изведат основните резултати от Руско-турската война. Да се разгледат клаузите на двата мирни договора (*работа с историческа карта*, самостоятелно от учениците). Решенията за бъдещата уредба на Княжеството по двата договора.

План на урока и самостоятелна работа:

1. Българската администрация по време на войната

- а) Канцелария за гражданско управление – задачи
- б) Управление на руския императорски комисар – княз Дондуков

Задача. Изображение на княз Дондуков и членовете на ВРУ – предварителни задачи – биографична справка за княз Дондуков и членовете на Съвета на императорския комисар. Кой е българският представител, как се изявява?

- в) Изграждане на Източна Румелия
- г) Резултати

Задача. Работа с исторически източник – Клаузите на Берлинския договор и въпросите към него

2. Изготвяне на Търновската конституция

- а) Препоръките в Берлинския договор и проектът
- б) Позицията на представителите на двете течения – Либерали и Консерватори

Задача. Предварителна задача: Да се запознаят с Дневниците на Учредителното събрание и проследят позициите на двете течения – екипна дейност. Подготовка за ролевата игра – *Един ден в Учредителното събрание.*

3. Управление на Княжество България

а) Разделение на властите

б) Правата на гражданите

Задача. Работа с исторически източник: Анализ на Търновската конституция (да се изработи **концептуална карта или схема** – разделяне на властите, правомощия на княза, ВНС, ОНС...)

Задача. Анализ на изображение: Гербът на Княжество България – кои са основните символи?

Обобщение: Търновската конституция създава условия за модерното развитие на българското общество. Тя е сред най-демократичните за времето си и очертава пътя на свободното развитие на Третата българска държава. Основният закон концентрира държавната и национална енергия в посока към прогреса, към победа на либералните идеи. „Голямото начало на малкото княжество“ – така по-късно определят в историографията Търновската конституция, защото тя хвърля мост между младата българска държава и напредналата Европа.

Домашна работа: Подготовка за *ролевата игра* – Един ден в Учредителното събрание.

ТЕМА 47. България в началото на ХХ век.

Обявяване на независимостта на Царство България

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

- в края на XIX и началото на ХХ в. в българския политически живот все повече нараства ролята на княз Фердинанд, който за разлика от Александър I Батенберг действително успява да се превърне в регулатор на процесите в обществото.

- опирайки се на Търновската конституция и прерогативите, които тя му дава, без да използва груби методи, князът провежда гъвкава политика и с негова подкрепа се качват или падат от власт политическите партии.

- князът той правилно разбира и търси решение за главния въпрос, стоящ пред българската нация – националното обединение.

Акценти: Успешната политика на НЛП и приносът на Ал. Малинов и ДП за отхвърляне на васалната зависимост от Османската империя, наложени с Берлинския договор, който изтича през 1908 г.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Обяснява** значението на обявяването на Независимостта през 1908 г. и на Царство България.

- **Оценява** идеи и действия на личности в историята.

- **Извлича и интерпретира** информация от писмени документи, карти, изображения, схеми, диаграми.

Понятия: *личен режим*

Ход на урока:

Проверка и оценка на знанията. Да се осмисли кои са етапите в борбата за национално обединение? Кои са основните фактори, които работят в тази посока: държавата, Екзархията и Вътрешната македонска организация. Какво показва Илинденско-Преображенското въстание? Какви ще бъдат пътищата за решаване на националния въпрос?

Въведение и мотивация: Успешното развитие на българската държава и общество в началото на ХХ в. в стопанско и културно отношение. Пречките пред осъществяване на външнополитическите задачи.

План на урока и самостоятелна работа:

1. Второто управление на Народно-либералната партия (1903 – 1908 г.) – силов режим

- а) Същност на „личния режим“
- б) Вътрешна политика на НЛП
 - Успешна стопанска политика

Задача. Работа с исторически източник – Анализ на Документ 1: Закона за защита на женския и детски труд и въпросите към него.

- Реформиране на армията и превъоръжаване

Задача. Работа с изображения – Предварителна задача: Кой е Станчо Димитриев – командир на военоморския флот и на крайцера „Надежда“.

- Опозиция на режима – причини и резултати
- в) Външна политика
 - Защита на българите след Илинденско-Преображенското въстание

2. Управление на Демократическата партия (1908 – 1911 г.)

- а) Вътрешна политика

Задача. Предварителна задача – ДП и Ал. Малинов – самостоятелно проучване за създаването на ДП и П. Каравелов, биографични данни на Ал. Малинов и неговия принос (*в рамките на 3 до 5 минути*)

- б) Обявяване на Независимостта – 22 септември 1908 г.

• Причини – *връзка с решенията на Берлинския мирен договор, обявяване на Съединението – първо нарушаване на клаузите от Берлин; задачите пред българското общество по посока решаване на националния въпрос*

Задача. Работа с исторически източник – Анализ на Документ 2: Манифеста за независимост и въпросите.

Задача. Работа с изображение – Направете проучване на изображението – Посрещане на цар Фердинанд в Пловдив. Какво е настроението на присъстващите? Какво символизира триумфалната арка? Защо в Пловдив?

- Последници от обявяване на Независимостта – позицията на Виликите сили; решението

Обобщение: Успешно решаване на един от важните въпроси за нацията и държавата – отхвърляне на васалната зависимост, колкото и формална да е тя. Откриване пътя към решаване на националния въпрос с други средства – войната.

Домашна работа: Да проучат по-подробно как е призната Независимостта и каква е позицията на Османската империя и Великите сили.

ТЕМА 49. България след Първата световна война (1918 – 1931 г.)

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

За период от шест години (1912 – 1918) България преживява три войни и две национални катастрофи. България се оказва в тежко икономическо и политическо положение и изпитва влиянието на процесите протичащи в Западна Европа и Русия. Като участничка във войната на страната на Централните сили, тя попада в групата на победените и с Ньойския договор върху нея са наложени тежки задължения. Това определя политиката на БЗНС да взема трудни решения за излизане от международната изолация, да търси начини за настаняване на многобройните бежанци от Македония и Беломорска Тракия. Някои непопулярни мерки водят до оформяне на силна съпротива срещу управлението и до девотоюнския преврат. Развихрилите се противоречия и терор изострят още повече обстановката в странат. Благодарение на управлението на А. Ляпчев вътрешният мир е възстановен.

Акценти: Реформаторска дейност на БЗНС; непопулярни закони и действия на правителството на Ал. Цанков; червен и бял терор; Ляпчев и мирният ревизионизъм.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Представя** основните тенденции в българския политически живот между двете световни войни
- **Открива** връзката между политически, стопански, идейни и социални промени
- **Подбира и използва** основни понятия при описание, сравнение и анализ на исторически събития и процеси
- **Извлича и интерпретира** информация от писмени документи, карти.

Понятия: *Ньойски мирен договор, мирен ревизионизъм*

Ход на урока:

Проверка и оценка на знанията. Извеждат се основните резултати от Първата световна война – постигнала ли България заветната цел за национално обединение? Последниците от войната – демографски и икономически проблеми.

Въведение и мотивация: От знанията по история и цивилизация от 9. Клас – какви са резултатите от войната в международен план – рухване на империи, револуции, олевяване на масите.

План на урока и самостоятелна работа:

1. Следвоенната криза

а) Правителства и проблеми (1918 – 1920 г.)

в) Ньойският мирен договор – основни клаузи и задължения на България

Задача. Работа с историческа карта – Очертайте териториите, отнети от Българското царство в резултат на войната и договора? **Попълнете таблицата** (Въпрос 3 от учебника)

Задача. Работа с исторически извор: Прочетете внимателно откъса от мирния договор и отговорете на въпросите: Кои територии получава Сърбия по Ньойския договор? Кой поема задължението да трасира границата? Как определяте характера на чл. 39? Какви ще бъдат последиците за българското население? Как се нарича подобна политика (*денационализация, асимилация*). Проучете как се осъществява Съглашеният контрол в страната (*Междусъюзническата контролна комисия*).

„Член 38. Комисия, която се състои от седем члена, пет от които са назначени от Основните Съюзнически и Асоциирани страни, един от Сръбско-Хърватската-Словенска държава, и един – от България, ще бъде конституирана в рамките на петнадесет дена от влизането в сила на този договор, която ще трасира на място границата, описана в член 27 (1), част II (граници на България).

Член 39. Лицата с българска националност, които обичайно пребивават на териториите, които са предоставени на Сръбско-Хърватската-Словенска държава ще придобият сръбско-хърватско-словенска националност ipso facto и ще изгубят тяхната българска националност.

Лицата с българска националност, обаче, които ставайки жители в тези територии след 1 януари 1913 година, ще придобият сръбско-хърватско-словенска националност с разрешение от Сръбско-Хърватската-Словенска държава“.

2. Управлението на Земяделците (1920 – 1923 г.)

Задача. Предварително разделяне на екипи и проучване на вътрешната и външната политика на БЗНС по време на самостоятелното управление. *Дискусия – Резултати от провежданата политика – положителни и слаби страни.*

а) Вътрешна политика – реформена дейност

Задача. Работа с исторически извор: Документ 1 – Закон за трудовата повинност и въпросите

б) Външна политика – трудности и проблеми

в) Превратът от 9 юни 1923 – цели и последици

3. Управлението на Народния съговор

а) Александър Цанков начело на управлението (1923 – 1926 Г)

- Реформена дейност

- Насилието – червен и бял терор

Задача. Работа с исторически извор: Документ 2 – Закон за защита на държавата и въпросите.

Задача. Работа с изображение: Предварителна задача – да проучат кои сили организират атентата; какви са последиците?

- б) Андрей Ляпчев (1926 – 1931 г.) – насоки на вътрешната и външната политика
- успокояване на страната: политическа амнистия
 - Спогодбата Моллов – Кафандарис
 - Бежански и стабилизационен заем

Обобщение: България и българското общество изживяват труден период в своето следвоенно развитие. Мизерията, конфликтите – социални и политически, извеждат на преден план още веднъж ролята на военните. Засилват се негативните чужди влияния.

Домашна работа:

- Разделяне на класа на групи, които да потърсят повече информация за вътрешната и външната политика на А. Ляпчев.
- Да проучат живота на първите дами – **Милена Стамболийска и Констанца Ляпчева** – Във: **Кьосева, Цв.** Първите дами на Царска България. Унив. издателство „Св. Кл. Охридски“. С., 2010, с. 111 и с. 127.

ТЕМА 57. Утвърждаване на тоталитаризма в България (1948 – 1989 г.)

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

- основната характеристика в периода на държавния социализъм е тоталитарното управление, пълният контрол на БКП над държавно-политическия, икономически, обществен и културен живот в страната
- независимо че формално се запазва двупартийният модел, реално втората партия БЗНС приема безусловно партийните постановления
- във външнополитически план България следва стриктно линията очертана от КПСС и е силно зависима от нея.

Акценти: Особености в отделните етапи на държавния социализъм – до 1956; до 1971 г. и след това.

Стандарт и очаквани резултати:

- **Разбира** ролята на СССР за налагане на комунистическия режим в България.
- **Обяснява** характеристики на тоталитарната държава.
- **Сравнява** конституциите на Народна република България от 1947 г. и 1971 г.
- **Дава примери** за политически терор, репресии и нарушаване на граждански, политически и човешки права и свободи.

Понятия: култ към личността, сталинизъм, репресивен апарат, Трудововъзпитателни общежития (лагери), социалистически интернационализъм

Ход на урока:

Проверка и оценка на знанията: Каква е международната обстановка в края на Втората световна война? Какви решения вземат „тримата големи“ в Техеран, Ялта и Потсдам? Да очертаят клаузите на Парижкия мирен договор от февруари 1947 г.

Въведение и мотивация: От знанията по история и цивилизация от 9. клас – какви са основните характеристики на властта при тоталитарните модели на управление? Да проследят как се установява новата власт в България. Каква е връзката между международната конюнктура и вътрешнополитическите процеси? В какви международни структури влиза НРБ в този период и защо?

План на урока и самостоятелна работа:

1. Периодът на сталинизма. Режимът на Вълко Червенков (1950 – 1956 г.)

а) БКП начело на политическата власт

б) Налагане на „култа към личността“

Задача. Отговорете на въпрос 1 и 2 от Въпроси и задачи.

Задача. Работа с исторически извор: Решения на пленум на ЦК на БКП за избиране на В. Червенков за генерален секретар на ЦК на БКП, 8 ноември 1950 г. На какъв форум е избран В. Червенков за генерален секретар? Как е избран? Каква оценка му е дадена?

„1. Ставайки изразител на единодушното желание и воля на партията и трудещите се в нашата страна, пленумът на ЦК на БКП с пълно единодушие избира другаря Вълко Червенков, най-изпитания и достоен продължител на делото на другаря Георги Димитров, верен ученик на великия сталин, за генерален секретар на БКП...“

Задача. Работа с исторически извор: Прочетете откъса от „Задочни репортажи“ на Г. Марков и отговорете на въпросите: Кога е поставено началото на култа към личността в България? Обяснете подчертания текст. Какво представлява култа към личността за огромната част от народа? Посочете два изрази, с които да се аргументирате.

„...Култът към личността в България пристигна със самолета, с който дойде Георги Димитров. Никога преди това нашата страна не е била свидетел на такъв вългарен маскарад на човешкото унижение. На изграждането и насаждането на култа трябва да се гледа изключително като на част от общото насилие, духовно и физическо, с което се целеше сриването на самостоятелността, човешкото достойнство и самоуважението на всеки отделен българин. Култът за огромното мнозинство от нашия народ (с изключение на шепа партийни фанатици) не бе израз на фанатична почит или страстна вяра, или безкрайна привързаност, а на СТРАХ. За много хора произнасянето на думите „нашият любим учител и вожд, бащата на цялото прогресивно човечество, другарят Сталин“ беше нещо като ваксина срещу терора...“

Задача. Работа с историческо изображение: Да отговорят на въпросите: Какво е изобразено на тортата? Символ на какво е подобно отношение към лидера?

в) Априлският пленум и партийните промени

Задача. Работа с исторически извор: Документ 1. и въпросите към него.

2. Управлението на Тодор Живков (1956 – 1989 г.)

а) Издигане в партийната и държавна йерархия

б) Конституцията от 1971 г.

Задача 6. Работа с исторически извор: Сравняване на два документа – Документ 2. и въпросите.

в) Социалистически интернационализъм и лоялност към КПСС и СССР

г) Съпротива срещу режима – вътрешнопартийна критика

- Горянското движение

- Заговор начело с Горуня

Задача. Работа с изображение: Анализ на пердсмъртното писмо на Горуня. Какво целят организаторите на преврата – промяна на системата или вътрешнопартийна реформа?

д) Оценка на управлението на Т. Живков

Обобщение: България се развива в рамките на наложеният сталински тоталитарен модел в Източния блок след Втората световна война. В него се открояват различни етапи, съобразно промените и в КПСС и надигналото се недоволство в Унгария например. Утвърждава се властта на БКП, която дублира държавните структура и контролира общественно-политическия и културен живот в страната, но след 1956 г. се наблюдават съществени промени. Партийният водач затвърждава своята позиция именно в държавното управление. Малкото прояви на съпротива са задушавани своевременно. Масмедийте са контролирани от БКП и ДС, интелигенцията е привлечена, в услуга на партията е държавата.

Домашна работа:

- Да потърсят примери на недоволство и съпротива срещу наложения режим.
- Да използват методите на устната история и интервюто.

ТЕМА 61. Преход от тоталитарна държава към демокрация

Вид на урока: комбиниран

Дидактически цели: Учениците да осмислят, че:

- дълбоките промени, които настъпват в Източна Европа, засягат и България
- започва дълъг и продължителен процес на промяна
- се наблюдава пазарна икономика и либерализация на цените
- силно се ограничава държавната намеса и планирането във всички области на стопанския и обществения живот.

Акценти: Налагане на парламентарната демокрация и плурализма; трудният преход в икономиката; обвързване с европейските структури.

Стандарт и очаквани резултати:

Представя премахването на тоталитарните институции и възвръщането към принципите на плурализма, демокрацията и пазарната икономика.

Описва устройството на Република България съгласно Конституцията.

Изброява основните права и задължения на гражданите според Конституцията на Република България

Обяснява значими проблеми в историческото развитие и ролята на човека за тяхното решаване.

Понятия: *избирателна система; многопартийна система; Гражданско общество; свобода на словото; служебен кабинет*

Ход на урока:

Проверка и оценка на знанията: Какви промени настъпват в Източния блок през 80-те години? Каква е ролята на Горбачов и „перестройката“? Какво е икономическото състояние на България? В какво се изразява застой и кризата? Посочете прояви на нетолерантност в политическия живот по отношение на етническите малцинства (Възродителния процес)? Какви са последиците от грубото погазване на човешките права и достойнство?

Въведение и мотивация: От знанията по история и цивилизация от 9. клас – какви трудности среща страната и Източна Европа? Какъв е краят на Студената война? Кой има надмощие в международните отношения? Как се осъществява смяната на властта в България през 1989 г. (*възможности за използване на различни документални филми, достъпни в ютюб включително*).

План на урока и самостоятелна работа:

1. Промяната на 10 ноември 1989 г. и последиците

а) Формиране на опозицията

Задача. Работа с исторически извор: *Из програмата на СДС:* Какви са основните искания? Как ще се постигнат те? Оправдават ли се очакванията на дейците на СДС? Аргументирайте се.

„... А какви са резултатите (от управлението на БКП)? Масова бедност, съсипана природа и замърсени градове, унищожено селско стопанство, остаряла, едва кретаща индустрия, морална деградация и духовна разруха, изолация от Европа... Стига експерименти! Искаме да живеем като нормални хора, а не като опитни животни. Време е Комунистическата партия, под каквато и имена да се прикрива, да отстъпи място на новите обществени сили, способни да изведегат България от тежката морална и социална криза.

Какви са целите на СДС?

... Утрешна единна и цивилизована България да се присъедини към демократичния и модерен европейски свят, към бъдещата европейска конфедерация...

Пътят е един:

• *Разкрепостена пазарна икономика, освободена духовна култура, демократично парламентарно устройство, правна уредба, гарантираща гражданските свободи.*

• *Ние ратуваме за дълбоки, демократични реформи*

• *Искаме всеки български гражданин да ползва правата, които му се дават съгласно международно признатите документи...*

• *Трудът е най-съвършената форма на вяра, нравственост, обществена активност и култура на личността*

- *Всеки гражданин има право на свободна трудова инициатива*
- *Професионалната компетентност ще намери истинското си осъществяване само в свободното общество...*“

б) Първите демократични избори

в) Новата конституция – VII ВНС

Задача. Работа с исторически извор: – Документ 1 и въпросите към него.

Задача. Работа с изображение и ИКТ – Потърсете информация за първия демократично избран президент Желю Желев. Направете характеристика на неговата дейност. Сравнете със следващите президенти. Какви са основните функции на президента според Конституцията от 1991 г.

Попълнете таблицата (ще се попълва с информацията от следващите теми):

Президент	Период	Излъчен от Партия	Принос
Петър Младенов			
Желю Желев			
Петър Стоянов			
Георги Първанов			
Росен Плевнелиев			
Румен Радев			

2. Политически и икономически проблеми

а) Партийни и служебни кабинети – насоки на вътрешната и външната политика

- Управлението на Филип Димитров (ноември 1991 – декември 1992)
- Правителството на Жан Виденов (януари 1995 – февруари 1997)
- Правителството на Иван Костов (май 1997 – юли 2001 г.)

б) Резултати и постижения

Задача. Проучете от коя партия е излъчено всяко от тези правителства; какви са насоките на водената вътрешна и външна политика.

Изведете положителните и слабите страни в управлението. Направете оценка на лидерите и на самото управление.

Подредете информацията в таблица, като използвате ИКТ. Може да работите в три екипа.

Обобщение: Учениците да разберат, че България изживява дълбока политическа, икономическа и социална промяна. Преходът се оказва труден от социализъм към капитализъм поради унищожаване на част от икономическия потенциал, раздържавяването, безработицата и разместването на социалните пластове. Силните страни са, че са гарантирани основните демократични свободи на българите, правото на придвижване, на избор и т.н. Линията на управляващите правителства е една – приобщаване към европейските структури.

Домашна работа: Да довършат попълването на таблиците и отговорите на въпросите.

VI. ЛИТЕРАТУРА

Документи:

1. **Английски пътеписи за Балканите.** Поредица Чужди пътеписи за Балканите. Том 7. Съст. М. Тодорова. Изд. „Наука и изкуство“. С., 1987 г.
2. **Андреева, М., Кандиларов, Е. Димитров, Н.** Христоматия с извори за българската история. Изд. „Педагог 6“. С., 2010.
3. **Българската държава и българите (1878 – 1946 г.).** Подбрани извори за българската история. Том 4, книга първа. ИК „Тангра ТанНакРа“. С., 2009.
4. **Георгиев, В., Ст. Трифонов.** История на българите 1878 – 1944 г. в документи. Т. I. 1878 – 1912 част първа. Изд. „Просвета“, 1994.
5. **Георгиев, В., Ст. Трифонов.** История на българите 1878 – 1944 г. в документи. Т. I. 1878 – 1912 част втора. Изд. „Просвета“. С., 1996.
6. **Личният бележник (тефтерчето) на Васил Левски 1871 – 1872.** България и Влашко. Съст. Цв. Нушев, Т. Томова. Книгоиздателска къща „Труд“. С. 2017.
7. **Петров, П., В. Гюзелев (съставители).** Христоматия по история на България. Том 1 и Т. 2. Изд. „Наука и изкуство“. С., 1978.
8. **Политическа история на съвременна България, т. 67.** Сборник с документи, Том II (1944 – 1947 г.). Съставител, предговор и коментар Л. Огнянов. ДА „Архиви“. С., 2018.
9. **Политическа история на съвременна България, т. 68.** Сборник с документи, Том II (1948 – 1953 г.). Съставител, предговор и коментар Л. Огнянов. ДА „Архиви“. С., 2018.
10. **Политическа история на съвременна България, т. 69.** Сборник с документи, Том III (1953 – 1956 г.). Съставител, предговор и коментар Л. Огнянов. ДА „Архиви“. С., 2018.
11. **Тодорова, М.** Подбрани извори за историята на балканските народи (XV – XIX в.). Изд. „Парадигма“. С., 2008.
12. **Търновската конституция.** Фототипно издание. Конституция на Българското царство. Държавно книгоиздателство. С., 1945.

Изследвания:

13. **Божилков, Ив.** Фамилията на Асеновци. Генеалогия и просопография. С., 1985.
14. **Гандев, Хр.** Българската народност през XV в. Демографско и етнографско изследване. Изд. „Наука и изкуство“. С., 1989.
15. **Генчев, Н.** Очерци. Социално-психологически типове в българската история. ДИ „Септември“. С., 1987.
16. **Гюзелев, В.** Княз Борис I. С., 1969.
17. **Гюзелев, В.** Седмъкнижие за средновековната история на България (IV – XV в.). Тълкувания върху българското и европейското средновековие. Книга I. С., 2018. Държава, църква, народност, с. 157.
18. **Да преподаваме история на комунизма.** Методическо пособие за учители по история. Център „Хана Аренд“. С., 2013
19. **25 години промени.** Граници и периодизация на прехода, институции и качество на демокрацията в България (материали от научна конференция). Изд. „Софийска платформа“. С. 2015
20. **Иванова, Ив.** Въпроси на Гражданското образование. Шумен, 2000.
21. **Инструменти за преподаване на история на близкото минало.** Уроци от миналото. Софийска платформа. С., 2017 (също в интернет)

22. **История на Народна Република България.** Режимът и обществото. (Под общата редакция на Ивайло Знеполски). Институт за изследване на близкото минало. Изд. „Сиела“. С., 2009.
23. **Калинова, Е., И. Баева.** Българските преходи 1939 – 2010 г. Изд. „Парадигма“. С., 2011.
24. **Любенова, Л., В. Вачкова, П. Митев, П. Павлов.** Моята България. Кратка история за млади читатели. Фондация „Българска памет“, изд. „Просвета“. С., 2018.
25. **Матанов, Хр.** Балкански хоризонти. История, общества, личности. Изд. „Парадигма“. С., 2007.
26. **Матанов, Хр.** Средновековните Балкани. Исторически очерци. Изд. „Парадигма“. С., 2014.
27. **Матанов, Хр.** В търсене на средновековното време. Неравният път на българите (VII – XV век). Изд. „Гутенберг“. С., 2014.
28. **Матанов, Хр.** Залезът на средновековна България. Изд. „Изток-Запад“, С. 2016.
29. **Митев, П.** Недопрочетени страници из политическото ни възраждане. „Стандарт“. С., 2012.
30. **Николов, А.** Политическа мисъл в ранносредновековна България (средата на IX – края на X в.). С., 2006.
31. **Николов, Г.** Централизъм и регионализъм в ранносредновековна България (края на VII – началото на XI в.). С., 2005
32. **Николов, Г.** Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII – средата на XIII в.), 2011.
33. **Николов, Г.** Цар Самуил. Изд. „Зах. Стоянов“. С., 2016.
34. **Павлов, П., Ив. Тютюнджиев.** Българите и османското завоевание (края на XIII – средата на XV в.). Изд. „Слово“. В. Търново, 1995.
35. **Радкова, Р.** Българската интелигенция през Възраждането. Изд. „Наука и изкуство“. С., 1986.
36. **Средновековният българин и „другите“.** Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин П. Ангелов. Съст. А. Николов и Г. Николов. Унив. издателство „Св. Кл. Охридски“. С., 2013
37. **129 години българска статистика.** НСИ, С., 2009
38. **Табакова, К.** Учебникът по история – дидактически аспекти. Унив. издателство „Св. Кл. Охридски“. С., 2013.
39. **Тютюнджиев, Ив.** История на българския народ XV – XVII в. Изд. „Ровита“. В. Търново, 2017.

Интернет ресурси:

Алфред Рамбо. Византийският император. Превод Димитър Митов;
<https://istorianasveta.eu>

Васил Златарски – „История на Българската държава през средните векове“. Том I, Част 2:
<http://istoria.bg/booktext/car-simeon;>

Георгиева, Цв. – Кратък съвременен прочит на историята на Османската империя
<http://ebox.nbu.bg/hist/ne3/01%20Zv.%20Georgieva.pdf>

Енциклопедия Древна Тракия и траките:
http://www.thracians.net/index.php?option=com_content&task=view&id=362&Itemid=101

За Теодосий Търновски

http://www.pravoslavieto.com/life/11.27_sv_Teofosij_Turnovski.htm#1

Калинова, М. Универсалната фигура на интелектуалеца през Възраждането.

https://liternet.bg/publish19/m_kalinova/universalnata.htm

Пенчев, П. Българското възраждане – митове, уроци, постижения.

https://www.researchgate.net/publication/324840271_BLGARSKOTO_VZRAZDANE-MITOVE_POSTIZENIA_I_UROCI

Стоянов, Ив. История на Българското възраждане.

<https://chitanka.info/text/5773-istorija-na-bylgarskoto-vyzrazhdane>

„Тайнството на траките“, филм с продължителност 48 мин. С участието на Даниела Агре, Георги Китов, Диана Димитрова – 18-та мин. за ролята на владетеля – <https://www.youtube.com/watch?v=fGdIAjcxDZI>

Тодоров, Г. Интелигенцията и православиеото.

<http://www.pravoslavieto.com/history/intelighentsiata.htm>

проф. Христо Луков Матанов, проф. Илия Георгиев Илиев
проф. Красимира Лазарова Табакова, доц. Валери Каменов Колев
доц. Румяна Димитрова Маринова-Христиди

**КНИГА ЗА УЧИТЕЛЯ
ПО ИСТОРИЯ И ЦИВИЛИЗАЦИИ
за 10. клас**

Редактор *Елена Томова*
Графичен дизайн и корица *Петко Минчев*
Технически редактор *Мариана Веселинова*
Предпечатна подготовка *Валентин Христов*
Коректор *Чавдар Ценов*

Българска. Издание първо, 2019 г.
Формат 70×100/16

Издател „КЛЕТ БЪЛГАРИЯ“ ООД
1574 София, ул. „Никола Тесла“ № 5, BSR 2, ет. 4
тел. 02/80 61 343
e-mail: ik.anubis@anubis.bg, www.anubis.bg

ISBN 978-619-215-459-2

ISBN 9786192154592

9 786192 154592

Klett